

З прадоння
Мінульых гадоў
Узнікаюць падзеі,
З падзеяў — людзі.
І, думкай адпушчаныя,
Знікаюць.

A. Разанаў

ДЗЕЙНЫЯ АСОБЫ

У сяслай Чарадзей — князь полацкі.

Рагвалод-Барыс } яго сыны.
Глеб

Даніла — ваявода Усяслава.

Рагвалод — князь полацкі, працед Усяслава.

Рагнеда — дачка Рагвалода, прабабка Усяслава.

Ізяслав — князь полацкі, сын Рагнеды, дзед Усяслава.

Брачыслаў — князь полацкі, бацька Усяслава.

Еўфрасіння Полацкая — асветніца, унучка Усяслава.

Кірыла Тураўскі — асветнік.

Вяшчун.

Ізяслав }
Святаслаў } сыны князя кіеўскага Яраслава.

Усевалад

Туки } ваяводы князя кіеўскага Ізяслава.
Каснічка

Феадосій Пячэрскі — ігumen.

Летапісец.

Музыкі, танцоры.

Вой.

У сяслай Чарадзей — князь полацкі, працед Усяслава. Рагвалод — князь полацкі, працед Усяслава. Рагнеда — дачка Рагвалода, прабабка Усяслава. Ізяслав — князь полацкі, сын Рагнеды, дзед Усяслава. Брачыслаў — князь полацкі, бацька Усяслава. Еўфрасіння Полацкая — асветніца, унучка Усяслава. Кірыла Тураўскі — асветнік. Вяшчун. Ізяслав, Святаслаў, Усевалад, Туки, Каснічка, Феадосій Пячэрскі — ваяводы князя кіеўскага Ізяслава. Летапісец. Музыкі, танцоры. Вой. Заслона закрыта. Асвяляеща Летапісец. Музычны ўступ сведчыць, што лютая сеча падыходзіць да канца. Крыкі заіхаюць. Ледзьве чувашь іржанне коней і звон мячоў.

Летапісец. «В лето 6575 (1067) Заратися Всеслав, сын Брячиславль, Полочське, и зяя Новъгород. Ярославичи же трие — Изяслав, Святослав, Всеволод — совокупивше вои, идоша на Всеслава, зиме суши велице. И придоша ко Менъску, и меняне затворишаася в граде. Си же братъя взяша Менеск, и исекоша муже, а жены и дети вдаша на щиты, и поидоша к Немизе, и Всеслав поиде противу. И совокупишаася обои на Немизе, месяца марта в 3 день; и бяще снег велик, и поидоша противу собе. И бысть сеча зла, и мнози падоша, и одолеша Изяслав, Святослав, Всеволод...» (Знікае).

Стомлены ваяр апускаецца на калені. Кладзе меч, здымает шлем. Гэта У сяслай Чарадзей. Ён закрывае твар рукамі. З грудзей вырываецца стогн роспачы.

У сяслай. Прарок! Вешчуны! Чарадзей!..

З'яўляеща прывід. Вешчун. У доўгай белай сарочцы з шырокім чырвоным поясам. У руцэ рытуальны поса.

Падзвіцесья на вынікі сваіх чараў і працтваў!.. Снег чырвоны ад крыві... Праз Нямігу масты з целаў чалавечых. З целаў маіх апошніх вояў...

Вяшчун. Не толькі тваіх...

У сяслай. Уцешыў. Нібы чужыя воі — не людзі...

Вяшчун. Багі адступіліся ад цябе, князь Усяслав, але і ворагу твайму перамогі не далі.

У сяслай (у ярасці). І чаму ж яны адступіліся, хацеў бы я ведаць?! Чым не дагадзіў ім князь Усяслав?!! Ці мо ахвяры мае ім быті малыя?! Не даспадобы прыйшліся?! Ці на капішчах Перуна я быў не з вами?! Ці мо цябе, Вяшчун, я не цярплю з тваім парадамі, якія мне не толькі ўпоперак дарогі, але часам і ўпоперак горла?!

В я ш ч у н. Не мая, а твай бяды, што молішся ты, князь, не толькі багам прашчураў, але і новаму богу. Старыя багі не даравалі і не даруюць табе пабудовы ў Полацку храма новаму богу і яго служкам.

У с я с л а ў. Тады чаму не дапамог мне новы бог?! Мая Сафія не горшша за кіеўскую і наўгародскую. І веру новую я не забараняю.

В я ш ч у н. За дваяверства тваё, князь, адступіліся ад цябе і новыя, і старыя багі. Нельга быць двумя берагамі для аднаго народа, бо ў крыві, а не ў вадзе яго ўтопіш.

У с я с л а ў. Пры чым тут берагі, калі я сам плынь паміж імі?..

В я ш ч у н. Глядзі, князь, каб у крывавы вір не трапіць, які туды засягне, адкуль не вяртаюцца. (Знікае.)

У с я с л а ў (з болем). Столыкі людзей паклалі! Столыкі зла натварылі!..

З'яўляецца прывід Рагнеды. Яна ў манаскім уборы.

Р а г н е д а. Яны, як і ты, хацелі гэтага...

У с я с л а ў. Яны хацелі чужога. Я бараніў сваё!

Р а г н е д а. Варажнечча парадзіла варажнеччу. Яраславічы не даравалі табе захопу Ноўгарада.

У с я с л а ў. Я не варагую з Яраславічамі. Я і ў Ноўгараадзе бараніў Полацкую дзяржаву і зямлю Крыўскую.

Р а г н е д а. Яшчэ занішы Навагародак, Яраславам пастаўлены, ты не толькі пазбавіў Кіеў права ўладарыць на Літве, але і развеяў славу Яраслававу.

У с я с л а ў. Не трэба Яраславічам шукаць славы ў чужых землях і абкладваць Полацк з усіх бакоў. Хопіць нам пагрозы ад Ноўгарада, Пскова і самога Кіева. Ці, можа, прраббка Рагнеда забылася, хто забіў яе бацьку, князя Рагвалода, і кім стала князёўна Рагнеда ў столыным Кіеве?

Р а г н е д а. Грэх вялікі, князь. Усяслаў, папракаць мяне. Я не толькі прыняла пакуты, што выпалі на маю долю, але і збяргала, прадоўжыла дынастыю Рагвалодавічаў. Вярнула яе Крыўі. У тваіх жылах і моя кроў. Мо таму я і разумею, што князь полацкі Усяслаў — свядома ці несвядома — ахвяраваў горадам Менскам на Менцы, каб перахапіць князёў кіеўскіх на Нямізе. Што ж цяпер лічыць ахвяры і пакутаваць. Твая справа — княская.

У с я с л а ў. Жахлівія ахвяры... Яраславічы не толькі дашчэнту разбурылі Менск. Яны вынішчылі ўсіх мужчын і ўзялі на ўзень жанчын і дзяцей. Знік горад на рацэ Менцы. Я ж амаль усіх сваіх вояў паклаў тут, на рацэ Нямізе.

Р а г н е д а. Ты, князь, на Нямізе заслані дзяржаву Полацкую і сам азалеў. Ахвяры меншыя за тое, што ты ўратаваў. (Паўза.) Хто ведае, чым заплоціць яшчэ Айчына наша, каб азалец і выхыць у гэтым несправядлівым і неміласэрным свеце. (Знікае.)

Сцэна засяянняцца.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

I

Гарачы летні дзень. Усяслаў у белай сарочцы сядзіць каля паходнага шатра. Сыны яго, падлеткі, Ра г в а л о д -Б а р ы с і Г л е б ' юцца на мячах. Усяслаў з цікавасцю назірае за будучымі воямі, а потым рашуча ўстае.

У с я с л а ў. Іду на «вы»! Падрыхтуйцеся са мною біцца!

Княжычы ў захапленні ад прапацовы і рашуча займаюць пазіцыі — двое супраць аднаго.

Г л е б (з радасцю). Трымайся, няшчасны!

Р а г в а л о д -Б а р ы с (суррова). Перад табою Усяславічы!

Прыожа, з пераменным поспехам ідзе паядынак, пакуль Усяслаў адначасова і нечакана не выбівае мячы з рук княжычай і становіца на іх. Сорам паразы засмучае юнакоў.

У с я с л а ў. Меч рукою моцны... і, між іншым, галавою таксама. (Павучальна.) Беручыся за меч, варта падумаць, а ці пры боку нож мой востры. А то і галовы згубіць можна, а не толькі мячы. Вас жа двое супраць аднаго. Проста сорам. (Паднімае мячы, кідае сынам. Яны спрытна ловяць іх.)

Нечакана з'яўляецца ч а л а в е к у лахманах. Галава яго перавязана, на шапацэ глыбокі шрам. Пры боку меч. Ён крыху кульгае. Княжычы кідаюцца паміж князем і незнаўмым, гатовыя бараніць бацьку.

(Іздзіўлена, і радасна.) Даніла?!

Д а н і л а. А хто ж...

У с я с л а ў. Ну, доўга жыць будзеш, ваявода! Дружына па табе ўжо трывану спрэвіла... (Абдымае Данілу.)

Д а н і л а. Хоць карай, княжа, хоць мілуй — не па сваёй волі я пасля Нямігі ў Яраславічай гасціваў. Амаль мёртвым узялі. У шатры самога Ізяслава ачомаўся.

У с я с л а ў. За што ж такі гонар ваяводзе Усяслава? Маглі б і каля шатра зарэаць? Не пазнаю Яраславічай...

Д а н і л а. Я і сам спачатку здзівіўся.

У с я с л а ў. Мучылі? Здзекаваліся?

Д а н і л а. Зусім наадварот. Кармілі, лячылі, прыручалі і, вядома ж, бераглі, як вока. Толькі перад тым, як да цябе накіраваць, кайданы з рук і ног знялі.

У с я с л а ў (іздзіўлена). Да мяне, кажаш?

Д а н і л а. Ну, а да каго ж яшчэ? Менавіта за паслугу яны мяне і ўлашчвалі.

У с я с л а ў (строга). Хопіць загадак!..

Д а н і л а. Княжа, размова ў мяне з вока на вока.

Усяслаў глядзіць на сыноў, тыя знікаюць.

У паслы, княжа, рыхтавалі мяне Яраславічы, як на справе сталася. Адпускаючи, сказаі: да князя Усяслава пойдзеш і скажаш, што князь кіеўскі Ізяслав, князь чарнігаўскі Святаслаў і князь пераяслаўскі Усевалад міру з князем Усяславам хочуць. Няхай, маўляй, з сынамі ў ладдзі пераедзе раку, не зробім яму ліха. Абяцалі крыж чесны пацалаваць. Ужо і папа з Кіева прывезлі.

У с я с л а ў. Міру, кажаш, хочуць?! А мо і праіду кажа Рагнеда Рагвалодаўна?! Мо і не пацярпей паразы князь Усяславу?! І не Яраславічы, а я застаўся стаяць на касцях Нямігі. Я — і пераможца! І не я іх, а яны мяне клічуць на перамовы! У памяць ім, як зарубку на мячы, паставіло новы Менск на крывавай Нямізе і Свіслачы. (*Вельмі спакойна.*) З дружынамі князі?

Д а н і л а. На Нямізе іх дружыны. А каторыя з вояў ацалелі, раны залізываюць.

У с я с л а ў. А князі што?

Д а н і л а. П'юць, балююць, палююць, рыбу ловяць.

У с я с л а ў. Дзе ловяць?!

Д а н і л а. На Рышы і ў Дняпро, вядома.

У с я с л а ў. Вось гэта ўжо цікава.

Д а н і л а. Я таксама думаю, што маглі бы яны і пад Кіевам лавіць.

У с я с л а ў. Абяцаў рыбаловам вярнуцца, калі я да іх на юшку рашу ехаць?

Д а н і л а. Раышы ехаць — і з табою, але глядзі, князь...

У с я с л а ў (*перапынка*). Пагуляй, ваявода. Адзін пабуду.

Д а н і л а (*кланянецца, адыходзіць і зноў вяртаецца*). Княжа, любы, толькі адно слова: ці жывы мой сын?!

У с я с л а ў. Жывы, слава Перуну і Хрысту таксама...

Сцэна зацімніяеца. Асвятляеца толькі Усяслаў.

Што рабіць? На якіх багоў спадзівацца? У каго парады прасіць?

З'яўляеца прывід Р а г в а л о д а.

Р а г в а л о д. Назад азірніся, там адказ на твае пакуты. Мне верыць можна. Я — Рагвалод, прапрадзед твой. А меч мой сёня ў тваіх руках.

З'яўляеца прывід Р а г н е д ы.

Р а г н е д а. Нельга ўсё жыццё глядзець толькі назад.

Р а г в а л о д. Нічога добра га не бачу наперадзе. Злачынствы паўтараюцца, бо ворагі нашы не становяцца лепшымі. А Рагвалодавічы Рурыкавічам бы костка ў горле — ні праглынуць, ні выплюнунуць.

Р а г н е д а. Усівышні міласэрны — верне ж некалі сумленне і страх грэшным рабам сваім — будзь ён князь, будзь ён смерд.

З'яўляеца прывід В е ш ч у н а.

В я ш ч у н. Князі-хрысціяне не баяцца свайго Бога. Сябе ўяўляюць багамі на зямлі і смерць табе рыхтуюць лютую.

У с я с л а ў. Яны мне крыж чесны пацалуюць...

В я ш ч у н. Сумленне княскае чорнае, а клятвы лжывыя. Здра́да, падступніцтва, аблюднасць і хлусня іх бог. Падумай, ці памілуюць пры сустрэчы. (*Пасля паўзы сам сабе.*) Крыж пацалуюць... Прыгожа вера хрысціянская, ды лжывы вернікі Хрыстовы.

Р а г н е д а. Ты, Вяшчун, каб і хацеў, то не скажаш добрага ні пра веру новую, ні пра яе прыхільнікаў. Іншыя ў цябе клопаты...

В я ш ч у н. Адзін у мяне клопат, — каб ацалеў род Рагвалодаў, каб жыла зямля Крыўская вольнай і непадлеглай дзяржаве Рурыкавічаў.

Р а г н е д а. Хіба я іншага хацела, калі везла з Кіева ў Полацк маладетня князя Ізяслава? І хіба не ён быў першым, хто паднёх меч Рагвалода супраць забойцы свайго дзеда? Хіба не з ім збудавалі горад Ізяслав і манастыр у ім?

В я ш ч у н. Розныя ў нас святыні, працадобная Анастасія. Розныя і парады князю...

Р а г н е д а. Будзь справядлівым, Вяшчун, — ні князь Ізяславу, ні я не бурыйлі вашых святыніяў. І я мяркую, што летапісец меў ражыю, калі заносіў у пісьмены высокія слова пра князя-хрысціяніна: «Бысть же сий князь тих и кроток, и смирен, и милостив, и любя зело и почитая священнический чин иноческий, и прилежаще прочитанию божественных писаний, и отвращаясь от суетных глумлений, и слезен, и умилен, и долготерпелив».

У с я с л а ў. Даруйце, шаноўныя прашчуры, але я, відаць, не ў дзеда Ізяслава ўдаўся...

З'яўляеца прывід І з я с л а в а.

І з я с л а ў. Няхай цябе, князь Усяслаў, гэта не засмучае. У кожнага свае подзвігі... Так, я быў міласнікам кнігі. Пры мне ўзышло і расквітнела зерне слова пісанага. Але не варта ўяўляць мяне святым, які нібы толькі і рабіў, што ўкленчваў перад абразамі. Я будаваў, яднаў і мацеваў Полаччыну. І паміраў у свае дваццаць шэсць гадоў, щаслівы тым, што не акрывалі меч Рагвалода... (*Паўза.*) А можа, і не паспей зрабіць гэтага...

З'яўляеца прывід Б р а ч ы с л а в а.

Б р а ч ы с л а ў. Не магу гэтым пахваліцца, бо з мячом прадзеда не разлучаўся з маленства да смерці. І заслуга ў тым майго слайнага ваяводы, які вучыў трымашца ў баявым сядле, валодаць зброяй. Не асядлай я каня ў дзяцінстве, не прывучы руку да шчыта і мяча ў юнацтве, высек бы Рагвалодавічаў Яраславу Уладзіміравіч, як гэта некалі зрабіў сам Уладзімір Краснае Сонейка... І я ваяваў Пскоў і Ноўгарод, ірваваў ўёрве па Рубону, каб сесці на шляху «з Варагаў ў Грэкі», хадзіў з дружынаю ў зямлю Дрыгавіцкую, дзе пакінуў свае карані брат Рагвалода князь Тур; адваяваў Рушу і Копысь і асядлаў Дняпро. Пакарыс-

таўся міжусобіцаю Яраслава з братамі, адбіў у яго ахвоту без дай прычыны хадзіць на Крывію. А калі найміт мой, вараг Эймунд, умуdryўся выкрасці любую жонку Яраслава Інгігерд, ён і зусім прысмірэў. Я ж за ту тую Інгігерд вярнуў свае Віцебск і Усвяты. Моц і росквіт княства Палацкага, хітрасць мая і напорыстасць настолькі ўлагодзілі кіеўскага мудраца, што ён сам папрасіў: «Буди же со мною заедин...»

У ся слад (з іроніяй). І «воеваша Брячислав заедин с Ярославом все дни живота своего...».

Брачыслад. Я не толькі «воеваша заедин», я з ім «заедин» трывады на залатым Кіеўскім пасадзе сядзеў.

У ся слад. Сядзець на тым пасадзе ды яшчэ ўдвох з Ізяславам я не збіраюся.

Брачыслад. Не адракайся, сын, красці, бяда давядзе...

У ся слад. Ты, бацька, самога сябе перахітрыў, за што цябе Яраслаў і турнуў з таго пасада на ганьбу Палацку...

Брачыслад. На ўсякі выпадак я там добрую хароміну збудаваў. Так і завецца: двор Брачыслава. Калі надарыцца быць у стольным, ёсьць дзё пераначаваць...

У ся слад. Я не іду напрошвацца да Яраславічаў у госці. І ты мяне гэтamu, здаецца, не вучыў... Мір жа ад іх прыму, бо разумны шукае хайурснікаў, а дурны — ворагаў.

Брачыслад. Можна век вучыцца і дурнем памерці...

У ся слад (злуецца). Бацька, ты мне раіш ці не раіш з імі сустракацца??!

Брачыслад. Думай, сынок, сам. Думай!.. Слава і ганьба, а то і смерць побач ходзяць. Яраславічы на Нямізе бітву прайграі, ты ж яе не выйграў...

Сцэна зачыненняца і зноў асвятылецца.

II

Усход сонца. Спей птушак. На беразе Дняпра паходны княскі щацёр. Перад шатром на абрусе княскае снеданне. Амаль калі ўвахода ў шацёр з дарагім збаном у руках застыў у чаканні ігумен Феадосій, падставіўшы твар сонцу. З шатра выходзіць заспаны князь Ізяслад, за ім Святаслаў і Усевалад. Дзівяцца на Феадосія, які іх не бачыць.

Ізяслад. Рана ўстаеш, ойча!..

Феадосій (крыху разгублены). Будзь здароў, князь Ізяслад! Будзь здароў, князь Святаслаў! Будзь здароў, князь Усевалад! (Ставіць збан на зямлю, хрысціць князёў.) У імя Айца і Сына і Святага Духа. Амін. У імя Айца і Сына і Святага Духа. Амін. У імя Айца і Сына і Святага Духа. Амін. (Чытае малітву нараспей, князі падтырмліваюць ігумена.) «К Тебе, Владыко, Человеколюбче, от сна восстав, прибегаю, и на дела Твоя

подвизаюся милосерднем Твоим, и молюся Тебе: помози ми на всякое время, во всякой вещи, и избави мя от всякия мирскія злыя вещи и диавольского поспещения и спаси мя, и введи в Царство Твое вечное. Ты бо еси мой Сотворитель и всякому благу Промысленник и Податель, о Тебе же все упование мое, и Тебе славу возсылаю, ныне и присно и во веки веков. Аминъ».

Усе хрысціяца. Феадосій бярэ збан і па чарзе ліе ваду на рукі князям. Яны амбываюць твары, падыходзяць да абруса са снеданнем.

(Чытае малітву.) «Очи всех на Тя, Господи, уповают, и Ты даеш им пищу во благовремении, отверзаеш Ты щедрую руку Твою и исполняеш всякое животное благоволения». (Хрысціць ехсу.)

Нечакана з'яўляецца ваявода Даніла.

Ізяслад (здзіўлена). Ваявода Даніла?!

Даніла. Князь Усевалад з княжычамі Рагвалодам-Барысам і Глебам з мірам да вас...

Феадосій. Слава табе, Божа! (Хрысціцца.)

Святаслаў (нечурліва). Дзе ж яны?!

Даніла. У ладзі на тым беразе.

Ізяслад. Мы чакаем яго на гэтym беразе. Ідзі і скажы: цалавалі князі крыж чесны Усеваладу.

Святаслаў. Няхай не байща, не зробім яму злога.

Даніла. Князь Усевалад хоча, каб вы пры мне яму крыж пацалавалі...

Усевалад. Ці не занадта патрабавальны твой князь.

Даніла. У меру патрабавальны, бо ў баязлівасці яго не авбінаваціш...

Ізяслад (пасля доўгай паўзы). Ігумен Феадосій, памолімся на святое крыжацалаванне слаўнаму князю палацкаму Усеваладу Брачыславічу!

Феадосій (разам з князямі). «Ангел Божий, хранителю мой святы, на соблюдение души мне от Бога с небеси данній, прилежно молю Тя: Ты мя днесъ просвети и от всякого зла сохрани, ко благому деянию настави и на путь спасения направи. Аминъ».

Следам за Ізяславам крыж цалуюць Святаслаў і Усевалад. Разам з Феадосіем прамаўляюць слова малітвы-клятвы.

«Кресту Твому поклоняемся, Владыко, и Святое Воскрешение Твое славим!..»

Усе хрысціяца.

Даніла. Перад крыжацалаваннем пры князю май Усевалад памолімся, як перад прычашчэннем...

Святаслаў (з пагрозаю). Ваявода, не губляй меры!

І з я с л а ў (*спакойна*). Памолімся. Усё зробім, як князь Усяслаў жадае. Скажы, што стол святочны ў гонар пляменніка нашага накрыты ўжо.

Д а н і л а. Скажу. (*Кланяеца і знікае.*)

І з я с л а ў. Ойча Феадосій, зробіш усё так, як князь Усяслаў хоча.

Ф е а д о с і й кланяеца і знікае.

С в я т а с л а ў. На Нямізе яго трэба было браць хоць жывым, хоць мёртвым...

І з я с л а ў. Змей ён і, відаць, сапраўды бессмяротны.

С в я т а с л а ў. Калі здавалася — канец гаду, ён паклаў сямёра маіх лепшых вояў, змеем выкруціўся і ўцёк.

У с е в а л а д. Стрэлы нібы абміналі ваўкалака. На свае вони бачыў.

І з я с л а ў. Змей ён і ёсць змей... Гэты ж Даніла быліну мне неяк расказаў. Палачаны нібыта співаюць яе і на пагансіх капішчах, і ў цэрквях хрысціянскіх. (*Цытуе.*)

Па садзе, садзе зялённым,

Хадзіла-гуляла маладая княгіня

Марфа Усяслаўна.

Яна з каменя скочыла на лютага змея;

Абвіаеца люты змей

Вакол чобата з зелен саф'яну,

Вакол панчошкі шаўковай,

Хобатам б'е па белым клубе.

А ў туую пару княгіня понесла,

А понас панесла і дзіця нарадзіла.

А і на небе ўзыходзіла светлы месяц,

А ў [Полацку] нарадзіўся волат магутны,

Як бы малады Волх Усяславіч.

Падрыжалася сырая зямля.

Здрыгнулася слава царства Індзейскае,

Нават сініе мора ўскальхнулася

Дзеля нараджэння волата

Маладога Волх Усяславіча;

Рыбы пайшлі ў марскую глыбіню,

Птушкі паляцелі высока ў нябёсы,

Туры ды алені за горы падаліся,

Зайцы, лісіцы — у гушчары,

А ваўкі, мядзведзі — па ельніках,

Сабалі і куніцы — па астрахавах.

С в я т а с л а ў. Байкі ўсё гэта на запалох баязліўцаў.

У с е в а л а д. Што байкі, а што і не зусім... Кніжнік Антоній мне яшчэ ў Кіеве казаў (*цытуе па памяці*):

Аддавала яго маці грамаце вучыцца,

А грамата Волху ў навуку пайшла;

Пасадзіла яго ды пяром пісаць,

Пісьмо яму ў навуку пайшло.

А і будзе Волх дзесяці гадоў,

Прычуваўся Волх ды прамудрасцям:

А і першай мудрасці вучыўся —

Абярнуцца ясным сокалам,

Ды другой жа мудрасці вучыўся ён, Волх,—

Абярнуцца шэрым воўкам,

Ды трэцій жа мудрасці вучыўся Волх —

Абарочвацица гнядым турам — залатыя рогі.

А і будзе Волх у дванаццаць гадоў...

І з я с л а ў. Ці, можа, тое няпрайда, што (*цытуе*):

Стай сабе Волх ён дружыну прыбіраць:

Дружыну прыбіраў у тры гады;

Ён набраў дружыну сабе сем тысяч;

Сам ён, Волх, у пятнаццаць гадоў,

І ўся дружына яго па пятнаццаць гадоў.

У с е в а л а д. Вось яны і выраслі ў бойках пад Псковам, у Ноўгарадзе ды Навагародку. А на Нямізе паказалі нам, чаго вартыя.

І з я с л а ў. Бо з маленства спасціг навуку і валадарскую і дружынную. Ці мо самі не бачылі, як ён з дружынаю паказаў сябе, калі мы на Торкаў хадзілі. Быў ён там і турам, і сокалам, і шэрым воўкам. И майце на ўзвaze, што пастку ён чуе за сем вёрст...

С в я т а с л а ў (*угледаеца ўдалячынъ*). Бадай што едзе!..

Да Святаслава падыходзяць І з я с л а ў і У с е в а л а д.

У с е в а л а д. Трое ў ладдзі...

І з я с л а ў (*радасна*). Далібог, так!.. И цікава мне будзе ведаць, чым палачаны скончаць сваю песню пра князя Усяслава Чарадзея...

У с е в а л а д. Не спяшайся, бо мечаны ён. И крыж яго не возьмеме. Пад Перуновай знатамкай жыве Волх Усяслававіч. На галаве, кажуць, яна, на самай макушцы. А такіх ніякай трасца не бярэ! И меч, і дзіда адлятаюць, як ад каменнага.

С в я т а с л а ў. Без шлема ён перада мной на Нямізе вынырнуў. И ніякай знатамкі я на ім не бачыў. Аднаго кроку не хапіла, а то не абараніла б яго тая знатамка ад майго мяча.

У с е в а л а д. Язвена на ім, таму і не хапіла кроку.

І з я с л а ў. Якое яшчэ язвена?

У с е в а л а д. У сарочцы гад нарадзіўся. Вешчуны яе высушылі, стаўклі, абярэг зрабілі і змею на шию надзелі. Яны першымі і кальскую яго люлялі, бо ад іх чарадзейства ваўкалака нарадзіўся. Таму і не літасцівы Чарадзей на кровапраліцце.

С в я т а с л а ў (*нецярпіва*). Едзе, нібы дражніца...

І з я с л а ў. Цяпер ужо даедзе, нідзе не дзенеца. И не язвенам ды знатамкай ён мне страшны, а тым, што народ яго чарадзеем лічыць, быліны складае.

У с е в а л а д. Калі князь пярэварацень — быдла пра яго што хочаш складзе.

С в я т а с л а ў. Нам бы такое быдла, якое мае пад сваёй дзясніцаю князь Усяслаў, мо і не дажылі б да такой ганьбы, не стаялі б на беразе Дняпра, баючыся ступіць на зямлю Полацкую. (Здзекліва.) Чарадзей... Ваўкалака... Змей... (Зноў углядзеца ўдалычынь.) Спыніўся!.. Ладдзю па цячэнні пусціў... Нібы на рыбу выехаў!..

З'яўляеща Ф е а д о с і й, разам з іншымі сочыць за У с я с л а в а м.

У с е в а л а д (у працяг гаворкі). А чым не чарадзей? Да шляху «з Варагаў у Грэкі» прабіўся, Пскоў ды Ноўгарад перад ім у страху, Навагародак у Кіева адобраў, на Нямізе нас раскалашмациў, а над Рубонам-ракою наўпроць тым жа вешчунам святую Сафію зладзіў не горшую за кіеўскую. Як гэта разумець?

Ф е а д о с і й. Зладзіў, і дзякую Богу.

І з я с л а ў (пераканана). Не спяшайся, ігумен! Паганцы і хрысціяне полацкія супольна і няблага білі нас на Нямізе. І ад мячоў наших годна паміралі што адны, што другія. З'яднаюцца дваяверцы пад дзясніцаю князя-дваяверца ды злучацца ў хаўрус з Псковам — Ноўгарадам, і канец нам!

С в я т а с л а ў. Зноў сюды грабе...

І з я с л а ў. Калі грабе, то даграбеца. Ты куды спяшаешься?..

У с е в а л а д. З Брачыслава, гада, усё почалося. Ён стаў яднаць землі Полацку навакольныя, каб набраць моцы і ад Кіева адасобіцца. І Усяслаў спіць і бачыць Полацкую дзяржаву ма-
гутнай і непадлеглай.

С в я т а с л а ў. Цяпер ён касцямі ляжа, а ў Літву і да ятвягай нас не пусціць.

І з я с л а ў. Касцямі бадай што ляжа...

Ф е а д о с і й. Зноў за мячы, з якіх яшчэ кроў не сцікла?! А, між іншым, у бацькі вашага Яраслава Мудрага, князі вы мае светлыя, хапіла ў свой час і розуму і спрыту тры гады запар разам з князем Брачыславам на Кіеўскім стале пасядзець і дру-
жыну полацкую супраць ворагаў сваіх выкарыстаць.

С в я т а с л а ў. Ці не раіш ты нам, ойча, уязыць сёння Уся-
слава і пасадзіць побач з Ізяславам?

І з я с л а ў. Сапраўды...

Ф е а д о с і й. Я нічога нікому не раю, а толькі ўспамінаю, як, адваяваўшы ў Брачыслава Ноўгарад і палоны вярнуўшы, князь Яраслаў не пайшоў помсіці палаchanам, а сказаў Бра-
чыславу: «Буди же со мною заедин».

С в я т а с л а ў. А мы хіба не дзеля міру і дружбы вечнае
паклікалі князя Усяслава? (Злавесна рагоча.) Ён, дарэчы, ужо з
ладдзі выходзіць. Певенъ не пракукарэкае, як будзе тут.

І з я с л а ў. «Дружба» Яраслава з Рагвалодвічам Брачысла-
вам каштавала Кіеву Усвят і Віцебска, Рышы і Копысі. Можа,

нам сёння княства Смаленскае Чарадзею прапанаваць, каб з намі «заедин»??

Ф е а д о с і й. Гэта ўжо твая воля, княжа. Толькі думаю я, што зямля Дрыгавіцкая, далучаная да Кіева, вартая разам узятых Усвят, Віцебска, Рышы ды Копысі. А не замірышся з Усяславам, то ён сам некалі далучыць да княства Полацкага і Сма-
ленск, і Ноўгарад з Псковам, ды яшчэ і Тураўскую зямлю як сваю да сябе ж верне.

С в я т а с л а ў (із радасцю, і са страхам, амаль шэптам).
Ідзе!..

І з я с л а ў (ціха). Падрыхтуйцесь, ойча, да сустрэчы родзіча нашага любага.

Князі становяцца ў шарэнгу, Феадосій крыху вод даль ад іх. З'яўляюща князь У с я с л а ў з сынам і. Яны падыходзяць і спыняюцца крокі за
тры ад князёў Яраславічай. Ізяслав і Усяслаў моўчкі глядзяць адзін аднаму
ў очы. Барыс і Глеб стаяць абапал бацькі.

Цяжкая паўза зацягваеца.

Ф е а д о с і й (пачынае малітву нараспей, усе прысутныя
падтымліваюць яго, але прамаўляюць намнога цізі). «Ве-
рую, Господи, и исповедую яко Ты еси воистину Христос,
Сын Бога Живаго, пришедый в мир грешных спасти, от нихже
первый есмь аз. Еще верую, яко сие есть самое пречистое
Тело Твое, и сия есть самая честная кровь Твоя. Молюся убо
Тебе: помилуй мя и прости ми прегрешения мои, вольная и
невольная, яже словом, яже делом, яже ведением и неведени-
ем, и сподоби мя неосужденно причаститися пречистых Тво-
их Таинств, во оставление грехов и в жизнь вечную. Аминь.

Вечери Твоего тайные днесь, Сыне Божий, причастника ми
приими: не бо врагом Твоим тайну повем, ни лобзания Ти-
дам, яко Иуда, но яко разбойник исповедую Тя: помяни мя,
Господи, во царствии Твоем.

Да не в суд или во осуждение будет мне причащение свя-
тых Твоих тайн, Господи, но во исцеление души и тела. Аминь.

Кресту Твоему поклоняемся, Владыко, и Святое Воскресе-
шчение Твое славим».

Феадосій па чарзе дае пацалаваць крыж спачатку князям Яраславічам, а
потым князю Усяславу і яго сынам.

Падайце ж адзін аднаму руکі. Засведчыце тым самым, што і
сэрцы, і помыслы ваши чыстыя перад Богам і людзьмі.

Першымі руکі падаюць Рагвалод-Барыс — Святаславу, а Глеб — Усе-
валаду. Рука Усяслава павісае ў паветры. Ён бачыць, як у адно імгненне
Святаслаў і Усевалад заломваюць рукі Рагвалоду-Барысу і Глебу, пры-
стўляюць да іх падбародкай нажы. З'яўляюцца в о і з мячамі напагатове.

І з я с л а ў. Адзін лішні рух, князь Усяслаў, і княжычы бу-
дуць мёртвыя...

У с я с л а ў. Сабакі смярдзючыя!..

Воі надзываюць Усяславу на ногі і рукі калоды. Уражаны вераломствам, Феадосій крыху ачомваеца і паднімае руکі да неба, абяссілена апускаеца на калені.

Ф е а д о с і й. О, гора табе, зямля Русская! Боже, милостив буди мне, грешному! Помяни мя, Господи, егда приидеші во Царстві Твоем... (Кладзеца ніц на зямлю, раскінуўши руки.)

К н я з і выходзяць, пераступаючы праз Феадосія.

Свято паволі згасае.

Л е т а п і с е ц. «...И тако яша Всеслава на Рши у Смолиньска, преступивше крест. Изяслав же привед Всеслава Кыеву, всади и в поруб с двема сынома...»

III

Княская палата. Настале княскія стравы. Тут жа бочачка з медавухай, срэбныя кубкі і драўляная браціна. Уваходзянь I з я с л а ў, С в я т а с л а ў і У с е в а л а д. Перш чым пачаць трапезу, усе разам прамаўляюць малітву:

«Очи всех на Тя, Господи, уповают,
и Ты даеш им пищу во благовремени,
отверзаеш Ты щедрую руку Твою
и исполняеш всякое животное благоволения». Садзяцца за стол.

I з я с л а ў (налівае або чэрпае віно брацінай; урачыста, але стрымана). Брат Святаслаў! Брат Усевалад! Адап'ём з велікакняскай браціны зелена віна і тым самым паклянёмся быць «заедин» як у думках, так і ва ўчынках сваіх.

Браціна ідзе па кругу.

Не ражыць мне аднаму, што рабіць з Чарадзеем паганым.
С в я т а с л а ў. Смерць ваўкалаку і шчанятам яго!.. (Закусвае.)

Паўза зацягваеца.

I з я с л а ў. Тваё слова, князь Усевалад...

У с е в а л а д (адпіўши з кубка). Я не спяшаўся б. (Закусіўши.) Калі прыкончыцы князя з княжычамі, палачаны адпомсцяць, і неадкладна. Палац можна перамагчы, але нельга заваяваць і падначаліць усю Крывію. Дзед наш Уладзімір Святаслававіч гэта разумеў і менавіта таму падараўваў жыццё сыну Изяславу, хоць той і падняў меч на бацьку.

I з я с л а ў. Можа, гэта і была яго асноўная памылка...

С в я т а с л а ў. Тым мячом і трэба было знесці галаву не толькі сыну, але і маці яго Рагнедзе. Яе чэрвава спарадзіла змея падкалоднага. Яе кроў і ў жылах пярэваратня Усяслава.

У с е в а л а д. Дзед Уладзімір разлічваў мець на Полацкім стале патомнага Рурыкавіча...

С в я т а с л а ў. А займеў патомнага Рагвалодавіча. Ён і адрадзіў не толькі полацкую дынастыю, але і Полацкую дзяржаву.

I з я с л а ў. Давайце выправім памылку дзеда. З вашай згоды мой меч знясе галовы Рагвалодавічам.

С в я т а с л а ў. І чым хутчай, тым лепш!

У с е в а л а д. Лепш, калі яны бясконца доўга будуць гінуць у порубе. А палаchanам тым часам варты было б аб'явіць, калі (да Ізяслава) з твойго сына, а з нашага пляменніка князя по-лацкага Мечыслава ўпадзе хоць адзін волас, з князя Усяслава і яго сыноў зляцяць галовы.

I з я с л а ў. А вось у гэтым ужо нешта ёсць...

С в я т а с л а ў. Не бачу нічога асаблівага, бо ў Чарадзея апрош наших вязняў Рагвалода-Барыса і Глеба на волі засталося яшчэ чацвёрта ці пяцёра сыноў.

I з я с л а ў (незадаволена). Вы мяне толькі палохаце замест таго, каб сказаць, што зрабілі б на май месцы!

С в я т а с л а ў. Гэтых парашыў бы тут, а тых, што хаваюцца на Полаччыне, даручуў бы парашыць Мечыславу. Дынастыя Рагвалодавічу павінна знікнуць з твару зямлі, калі мы не хо-чам, каб знікла дынастыя Рурыкавічу.

I з я с л а ў. Меч пры табе?

С в я т а с л а ў. Я без мяча не хаджу.

I з я с л а ў. Тады ідзі і парашы хоць гэтых...

У с е в а л а д. Дык ён жа яшчэ не на тваіх месцы. (Рагоча.)

I з я с л а ў (адчужсаны). У тым і справа, што вы больш думаце аб май месцы, чым аб маіх ворагах.

У с е в а л а д. Крыўдзіш, брат.

С в я т а с л а ў. Абодвух крыўдзіш... і моцна.

I з я с л а ў. Вас пакрыўдзіш... Па сабе ведаю, колькі б Яраславічай ні было, кожны пра залаты Кіеўскі стол марыць. Сёння яваю — мая мара. (Паўза.) З Рагвалодавічамі сам раз-бяруся, а грэх свой з вами падзялю. (Зусім іншым тонам, хоць і не без падвоху.) Піце, дарагія браты, закусвайце, чым бог паслаў, пачувайце сябе як дома і не забывайце, што ў гасцях... у вялікага князя кіеўскага.

У с е в а л а д. Не лезе нешта ў глотку ні пітво, ні закусь. І на сэрцы кошкі шкрабуць. І на душы кісла.

I з я с л а ў (наліваючы ў браціну віна). Ты вось гэта адзін за наша са Святаславам здароўе выпі — і нам прыемнае зробіш і сам павесялееш, а я яшчэ і музыкаў паклічу. Яны тваю кіслую душу і падсалодзяць.

У с е в а л а д. Хіба што... (Паволі выпівае віно да дна.)

Ізяславу хлопае ў далоні — з'яўляюцца музыкі. Гучыць вясёлая музыка. Князі п'юць, размаўляюць. З'яўляеца Ф е а д о с і й і трапляе ў круг танцораў. Ён бянтэжыцца, а яны рагочуць.

Ізяславу спыняе скокі. М у з ы к і зникаюць.

Ф е а д о с і й (са смуткам). Ці не так будзе на тым свеце, княжа?.. (З папрокам.) У палатах княскіх і па зямлі Рускай ігрышы д'ябальська. Топчуцца і гойсаюць людцы бы з глуду з'ехаўши. Дудкі і бубны, гуслі і трубы, русаллі паганская і хары маляваныя заглушаюць слова боскае,— а церквы пустыя стаяць. Ці не таму на зямлю грэшную — кары боскія, на дзяржаву няшчасную — набегі варожыя, рабункі дзікія і смерці лютыя...

І з я с л а ў. Лепш памаліся, ойча, або памаўчы, а то бяду і наркаць можна. З чым наведаўся, ойча?

С в я т а с л а ў (незадаволена). Бяседу княскую перапыніў...
У с е в а л а д. Тым светам папалохаў...

Ф е а д о с і й. Прачуў, што вы разам сабраліся. Усіх разам і прасіць наважыўся.

І з я с л а ў (нервова). Знаў за сваё??!

Ф е а д о с і й. За наша, княжа, за наша. Разам на Рышы награшылі, разам і адказ трymаць. А каб Гасподзь злітаваўся над грэшнымі, адпусціце на волю князя Усяслава з отракамі, не бярыце на душу новыя грахі. Не наклайце на сябе бяду, а на дзяржаву ліха.

І з я с л а ў (пагрозліва). Будзеш назаліць з гэтym ваўкала-кам, самога некалі...

Ф е а д о с і й. У поруб?!. Ну і дзякаваць Богу. Нішто мяне ўжо не радуе на гэтym свеце.

І з я с л а ў. Ты душапрыказчык мой, ойча, але папрокі твае я не прымо.

Ф е а д о с і й. Пагрозы твае, княжа, мяне не палохаюць. Хіба мне баяцца, што пазбайдзялося шчасця ці бағацца. У мяне іх ніколі не было. Адзінокім і голымі нараджаемся ў гэтym свеце і адзінокім пакідаем яго. Ці ты вялікі князь ці манах. Я готовы прыняць смерць... Не за сябе страх, за вас, князі слáўныя, за дзяржаву Рускую баюся... Загубіце вы яе ў крэўных звадах. Ці ж не Усяслаў прынёс перамогу Яраславу Мудраму над торкамі і Кіеў уратаваў? И хто сёння сказаць можа, якія басурманы накінуцца на зямлю нашу заўтра? Дзе і ў како дапамогу знойдзеце, як зямлю Полацкую адрынече, а князя яе загубіце?

Доўгая паўза.

Феадосій узімае руки ўгору, апускаецца на калені.

Госпадзі Божа наш праведны і міласэрны, чаму не могуць зразумець вялікія, што мне, смертнаму, зразумела?

І з я с л а ў. Не гневайся, ойча.

Ф е а д о с і й (у роспачы). А што можа гнеў мой супраць тваёй волі і ўлады? Таму і прашу. Таму і пераконваю цябе лагодкою і мілажальнасцю Хрыстовай. Умілажалься ж і ты, княжа!

І з я с л а ў. Ведаеш, што люблю і паважаю. И ў палаты мае княскія табе дзвёры заўсёды адчынены.

Ф е а д о с і й (паднімаецца з каленя). Дзвёры адчынены, ды сэрца зачынена. Таму і шкадую, што не ў час пастукаўся...

І з я с л а ў. Любы ойча, я праўду табе скажу: калі б паведамлі, што бацька мой уваскрос з памерлых, і то б не так узрадаваўся, як радуюся тваім прыходам. И не так я баяўся бацькі і засмучаўся перад ім, як перад тваёй чыстай душою.

Ф е а д о с і й (крыху іранічна). Калі ўжо так баішся і засмучаешься перад мною, то...

С в я т а с л а ў (вельмі суроў). Мне здаецца, што ігумен занадта настойлівы перад вялікім князем?!

У с е в а л а д. И час выбраў зусім не той...

Ф е а д о с і й. Даруйце, што не ў час пераступі парог ваш... як і вы, слáўныя князі, пераступілі чэснае крыжацалаванне.

І з я с л а ў (надзвіва пакорліва). Што ж цяпер ужо рабіць...

Ф е а д о с і й. У малітвах патрэбна берагчы сябе ад спакус д'ябла. Абавязак мой — павучыць грэшных аб выратаванні душ сваіх перад судом Божым... Усё вам можна, ды не ўсё на карысць; усё вам можна, але нішто не павінна валодаць вамі.

З'яўляеца ваявода **К а с н я ч к а.**

К а с н я ч к а (да Ізяслава, стаўши на калена і зняўши шлем). Князь мой любы, ганец з Полацка прывёз горкую вестку...

У прадчуванні страшнай бяды ўстаюць з-за стала **Я р а с л а в і ч ы.**

Палачаны атруцілі князя **Мсціслава...**

Князі ўздранценні.

Ф е а д о с і й (хрысціцца і прамаўляе). Святы Божа, Святы Крэпкі, Святы Бессмяротны, памілуй нас. (Хрысціцца.)

Сцэна паволі зачымніяеца.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

IV

Поруб — месца ўтримання нявольнікаў. Драўляны зруб з магутных дубовых бярвенняў памерам паўтара на паўтара метра і вышынёй 170 сантиметраў. Без дзвярэй, дах з накату, няявікае вузкае акенца, праз якое можна падаць ежу вязням. У порубе на саломе ў бедней і брудней вонратцы размісціліся князь У с я с л а ў з Рагвалодам-Барысам і Глебам. Княжыцы спяць, прымасціўшыся каля бацькі. Усяслаў сядзіць, прыхінуўшыся спіна да сцяны. Малыя памеры поруба не да

зваляюць яму ні легчы, ні стаць на поўны рост.

З'яўляеца прывід князя полацкага **Р а г в а л о д а.**

У с я с л а ў (не глядзіць на Рагвалода). Ты мяне яшчэ памятаеш, князь Рагвалод?

Р а г в а л о д. Гэта ты мяне ўспомніў, князе Усяслаў.

У с я с л а ў. Як не ўспомніць. Дзяды сёння...

Р а г в а л о д. Вось я і прыйшоў... Іншыя не прыйдуць. Іншым — сорамна, бо падблі цябе на дурное.

У с я с л а ў. Зла не тримаю, бо свой розум павінен быў мець... Дажыўся князь Усяслаў — нечым душу прапрадзеда прывітаць-пачаставаць.

Р а г в а л о д. Прывітай-пачастуй успамінам, добрым словам, як прашчуры тое рабілі.

У с я с л а ў. Всё роўна не дарушеш...

Р а г в а л о д. Не аб сабе клапаціся, пра дзяржаву думай. Ты яе асіраціў-абезгаловіў. Сам, па сваёй дурноце паклаў галаву на плаху, і не толькі сваю...

Глеб нешта гаворыць праз сон.

У с я с л а ў. Што цяпер гаварыць. (*Кладзе галаву Глеба сабе на калені, кранае лоб, слухае дыханне, непакойца.*)

Р а г в а л о д. Гаварыць сапраўды няма пра што. А памятаць варта было б. З Рурыкавічамі маеш справу. Перш чым закалоць мяне, Уладзімір Святаслававіч на нашых вачах пры вядзіце Дабрыні і дружынікіх сваіх згвалтіў дачушку маю Рагнеду, а потым і сыночкаў маіх загубіў. Горад разбурыў дашчэнту, мужчын перабіў, жанчын на шчыт узяў, Рагнеду ў Кіеў звёз.

У с я с л а ў. Хто пра тое не ведае...

Р а г в а л о д. А пра тое, што Яраслаў Уладзіміравіч братоў сваіх родных Барыса, Глеба і Святаслава забіў, Усевалада згнаў у порубе, а Святаполка атруціў, ты ўжо забыўся ці мо не ведаў? Паслужміны ж летапісцы на Святаполка вялікі паклён узвяли, прыпісаўшы яму забойства Барыса і Глеба.

У с я с л а ў. Не папракай мяне, князь,— мы сядзім у tym жа порубе, дзе дваццаць чатыры гады адсядзеў яшчэ адзін брат Яраслава Мудрага, пскоўскі князь Судзіслай. Я ўсё ведаю пра Яраслава.

Кідаецца і трызніць Глеб. Прачынаецца Рагвалод-Барыс. Занепакоены Усяслаў забывае пра князя Рагвалода, спрабуе разбудзіць, падняць Глеба, але той у беспрытомнасці.

Сынок?! Сынок! Што з табою, Глебушка?! Во, напасць яшчэ!...

Р а г в а л о д (*сам сабе з сумам*). Толькі цуд можа ўратаваць май нашчадкаў і дзяржаву Палацкую... (*Знікае.*)

Р а г в а л о д - Б а р ы с. Татачка, ён жа памірай!

У с я с л а ў. Вады! Рагвалод — вады!

Рагвалод-Барыс кідаецца да коняўкі, але яна аказваецца парожній. Глеб трызніць.

Р а г в а л о д - Б а р ы с (*разгублены*). Выпілі! (*У адчаі.*) Мы ўсю выпілі!..

У с я с л а ў. Патрымай яго! (*Кідаецца да акенца.*) Варта! (*Крычыць.*) Варта — вады! (*Прыслухоўваецца.*) Людзі! Людзі, дайце хоць глыток вады!!!

Р а г в а л о д - Б а р ы с (*плача*). Глеб! Брацік, не памірай! Та-такча, рабі што-небудзь, ён жа памірае!

У с я с л а ў (*разгублены*). Што, што рабіць?!

Р а г в а л о д - Б а р ы с. Маліся!

У с я с л а ў (*паднімае Глеба на руки, устае з ім*). Хіба што. Толькі каму маліцца? Якіх багоў прасіць?

Р а г в а л о д - Б а р ы с (*вельмі непасрэдна*). Прасі новага, а я буду старых! Можа, яны ўтаймуюць боль...

Усяслаў апускаецца на калені, тримаючи непрытомнага Глеба на руках.

У с я с л а ў (*моліцца*). Госпадзі Божа, Уладыка жыцця нашых, Ты па міласэрнасці Свяёй сказаў: не хачу смерці грэшніка, няхай жа ён будзе жывы. Ведаю, што хвароба яго ёсць пакаранне Тваё за грахі мае і беззаконне; ведаю, што па справах я заслужыў найцяжэйшае пакаранне, але ж, Чалавека любча, зрабі са мною і з ім не па злобе маёй, а па бязмежнай міласэрнасці Тваёй. Не пажадай смерці яго, але дай яму сілы, каб ён цярпліва зносіў хваробу сваю, а я выпрабаванне Тваё, Госпадзі. А прапарціўшыся, мы звернемся ўсім сэрцам нашым, ўсёю душою і ўсімі пачуццямі да Цябе, Господа Бога, Стваральніка нашага. И няхай сын мой будзе жывы для выканання святых Тваіх авбазвакаў! Амін.

Малітва не дапамагае, і Усяслаў кладзе Глеба на салому. Над ім нахіляеца Рагвалод-Барыс.

Р а г в а л о д - Б а р ы с (*горача і даволі гучна шэпча замову*). Найперш Перуну памаліся, Даждбогу і Мокаш пакланіся, Стрыбогу і Сварогу павініся. Хадзіце да нас, памажыце ў добры час загаварыць-замовіць княжыча Глеба. Уратуйце яго ад звера бягучага, ад гада пайзучага, ад злога чалавека, ад смутнай пасцелі, ад дурных вачэй, ад ліхіх нагавораў, ад агню, ад патопу, ад усякае напасці. Дайце яму ахоўніка і збавіцеля!

Усяслаў здзіўлена і ўважліва слухае. Паволі заціхае і Глеб.

Я загадваю і выгаворваю з Глеба ўсе злія напасці — ад агнявіцы, ад калатухі, ад чорнай немачы, ад паралічу, трасухі, ад ламаты і сударгаў. Усе хваробы выходзяць з Глеба вон, бо я вас у зямлю закапаю, на агні спаляю, халоднай вадой ахаладжу, сцодзёнімі льдамі замарожу. Я вас спалю на вуголях, засушу ў гарачай лазні. У глухую сцяну заканапачу-замуроую і густою смалою засмалю.

Згіньце, хваробы, прападзіце, немачы, у апраметную. Усе злія хваробы ад Глеба адступіцеся, адвяжыцеся, адваліцеся ад гэтага моманту і назаўсёды. И не вяртайцеся ў векі вякоў ні з нябесаў, ні з верху зямлі, ні з яе глыбіні глыбокіх.

Паднімае рукі ўгору, вельмі ўзнёсля.

О, неба яснае! О, зоркі светлыя! О, багі-абярэгі! Не адступіцеся ад нас! Не дайце памерці брату! Уратуйце няшчаснага! Дайце

яму сілси і моцы! Вярніце мову і розум! Адганіце Чарнабога і злых духаў! Ён не лавіў добрых звяроў і птушак, не сек запаветных дрэў, не музіці крыніцы, не біў палкаю па зямлі, не крыўдзіў коней, вужыкаў і дамавікоў. Калі і маліўся новаму богу, то па дабраце душы, а не назло старым багам.

Глеб засынае. Рагвалод-Барыс ад знямогі спаўзае па сцяне на падлогу. Плач радасці і скрухі вырываецца з яго грудзей. Бацька суцяшае яго.

У с я с л а ў. Сынок, любы, супакойся. Не трэба так. Яму, здаецца, лепш. Бач, заснуў. І дыхае раўнай. (*Мацае Глеба за руки, дакранаеца да лба.*) І гарачка спадае. (*Туліць да сябе сына.*) За мае грахі пакуты вашы. Вешчуна не паслухаў, супраць волі Рагвалода пайшоў...

Рагвалод-Барыс. Ты як лепш хацеў і княству, і сабе, і нам...
У с я с л а ў. Дзякую табе, сынку, на добрым слове.

Нечакана Рагвалод-Барыс раскопвае салому і выцягвае з-пад яе невялікага вужыка.

(Здзіўлена.) Вужык?!

Рагвалод-Барыс (радасна). Добрыя багі пачулі мяне. (*На здзіўленне Усяслава, робіць над Глебам магічныя рухі, дакранаеца вужыкам да яго рук, ног, ілба.*) З намі не праста вужык! З намі сам вужыны цар! Бач, карона на галоўцы. Сам Пярун паслаў нам жывую маланку. Ён і поруб гэты разнясе ў пыл! І ворагаў наших папаліць. І Глеба ўратуе.

Сцэна паволі зацімніеца і зноў асвятляеца.
Глеб прачынаеца, бачыць вужыка, з якім забаўляеца Рагвалод-Барыс.
З агідаю сплёўвае.

Г л е б. Выкінь вон гэту мярзоту...

Рагвалод-Барыс (спакойна і павучальна). Калі выкінуць вужа з хаты, то прыйдзе вялікае гора. Вужы не забываюць крыўды.

Г л е б. Чалавеку, які заб'е хоць аднаго гада, адпускаюцца сорак грахой, сказана ў Пісанні.

Рагвалод-Барыс (іранічна). Тады ты абавязкова станеш хрысціянскім святым.

Г л е б (злосна). Я старэйши і не люблю паўтараць двойчы. (*Рашуча набліжаеца да Рагвалода-Барыса.*)

Рагвалод-Барыс (хаваючы вужыка за пазуху). Ніякі гэта не гад. Вужык, не куслівы...

Г л е б. Я сказаў — выкінь!

Рагвалод-Барыс (вельмі цвёрда і катэгарычна). Калі памірае вуж, памірае і гаспадар дома! Поруб цяпер — наш дом.

У с я с л а ў (ласкава). Сядзь, Глеб, і не чапляйся.

Г л е б. Княжыч — паганец, і князь туды ж...

У с я с л а ў. Князь паміж вами, княжычы.

Г л е б. І паміж багамі...

У с я с л а ў. Паміж багамі, але сам па сабе. (*Прымірэнча.*) Сёння 14 верасня. Свята Узвіжання Святога Крыжа Гасподняга. Як-раз пад гэты дзень вужы ідуць у вырай, урай. Наш вужык, відаць, адбіўся ад сваіх, а мо і наўмысна застаўся, каб дапамагчы нам.

Рагвалод-Барыс. На шчасце вужык!..

Г л е б (злосна). Я не хачу вужынага шчасця! Тым больш што князь Чарадзей сам прынёс яго княжычам на клятай Рышы. А то ці мы б тут зараз гібелі з вужыкамі разам...

Рагвалод-Барыс. Мы тут таму, што Яраславічы здрадзілі чэснаму крыжацалаванню.

Г л е б. Яраславічы маглі адступіцца ад сваёй клятвы, бо давалі яе іншаверцу.

У с я с л а ў (вельмі цвёрда). Не забывайся, хрысціянін! Я табе не толькі бацька, але і князь!

Г л е б. А то мы не бачым, які ты цяпер князь... Пад Ноўгарам, Псковам ды на Нямізе ты быў князь. А зараз...

У с я с л а ў (ціха, ды занадта рашуча). Калі вымавіш яшчэ хоць адно слова...

Г л е б. Я замаўкаю і маліуся за вас, неразумных. А ты, князь Усяслаў, можаш дазволіць княжычу Рагвалоду-Барысу трымыцца тут не толькі гадаў, але і пеўняў, зязюль, жаўрукой, буслоў, а можа, і зайцоў, ваўкоў, мядзведзяў, тура — залатыя рогі. Ці ж у паганцаў мала святога звяр'я?! Толькі ці ўмесцімся тут усе разам, бо трэба ж яшчэ балваны Перуна, Дажбога, Волоса ды Мокаш тут паставіць.

У с я с л а ў (са скрухай). Дарэмна княжыч Глеб так жартуе. Дарэмна.

Г л е б. Даруй, княжа,— замаўкаю, і, відаць, надоўга...

Рагвалод-Барыс (рашуча). А я скажу, і зараз. Калі і дзе яшчэ давядзенца?..

Адрынене звяроў і птушак, разбурыце капішчы старых багоў, пагасіце Перуновы агні памяці, апаганіце крыніцы даўніны, высечаце святыя дубровы і запаветныя дрэвы — з чым застанецца?! Каму і чаму паклоніцесь ў горы, каму аддзяліць ў весялосці?!

Русаллі забароніце, музык і блазнаў вынішчыце, дзевак першароднымі грахомі запалохаце — хто вояў раджаць будзе?! Спадзяеся, што ворагі насы з хрысціянскай дабрачыннасці палюбяць нас, як любяць саміх сябе? Як жа? Ударылі цябе па шчаке левай — падстаў правую! Толькі нешта не чуў я пра выпадкі, каб папы падстаўлялі сябе пад мужыцкія кулакі, калі тыя не хацелі ў раку лезці, каб пазнаць новага бoga.

У с я с л а ў. Ты, сынок, добра ведаеш — ні сам я, ні дружына мая Полачкіну не хрысціцца.

Рагвалод-Барыс. Пра Уладзіміра, Яраслава і Яраславічай мая гаворка. Правілюбадзе і забойцы Русь хрысцілі — Дабрыя агнём, а Пуцята мячом. Волхай-раку тапельцамі перакрылі, гарады і вёскі папалілі. Чалавечай крывею Прыпяць ускіпела

ад хрышчэння Турава і яго наваколля. А хрысцілі тых, хто застаўся жывы. Жыццём адкупіўся ад новай веры і прашчур наш князь Тур. Пакуль мы ў порубе гніём, пачыранее святы Рубон ад Полацка да мора. Скажаце: на ўсё воля боская... Але ж так можна апраудаць любое злачынства. І апраудаюць. Хрыстос, маўляў, цярпей і нам наказваў. Людзей прывучаюць да пакоры і безнадзейнасці — як будзе, так і будзе.

Новая вера — гэта страх, няўпэўненасць, пакута і самота. Як з гэтым будзе жыць народ??!

У с я с л а ў. Народ сам за сябе вырашиць.

Р а г в а л о д - Б а р ы с . Тады скажы, куды князі дзенуць гонар, годнасць, адвагу, праста чалавечча сумленне, бо народ якраз на іх глядзіць. Ты ж сам, князь, вучыў сваіх сыноў і годнасці і адвае...

У с я с л а ў. Вучыў усіх адноўлькаў, а вы вунь якія розныя... Адзін укленчвае перад трыйадзіным Богам, а другі перад цэлым тузінам.

Р а г в а л о д - Б а р ы с . У старой веры таксама адзін бог, але які?! Бог Сонца! Усё ад яго на грэшнай зямлі: жыццё і смерть, радасць і смутак. Ад бога Сонца — усе іншыя. І імёны іх гучаць, як музыка: Купала — бог дастатку; Вярба — багіня вясны; Тур — бог звяроў; Лада — багіня кахання; Цёця — багіня ўраджаю; Парадзіха — багіня жанок і самога жыцця; Пераплут — бог весялосці...

Папы ды княскія дружыны найперш вешчуноў нішчачы — найразумнейшых людзей, каму вядома, што было і што будзе на зямлі пад Сонцам. Загінуць вешчуны, згіне і памяць людская пра саміх сябе. А што мы без памяці? Авечкі Хрыстовы, быдла бязмоўнае. Як зразумець, як прынесь словы новага бога: «Я знішчу мудрасці мудрацоў і розум разумных адкіну. Каб вера ваша была не ў мудрасці чалавечай, а ў сіле Божай»?

Не магу зразумець, чаму папам і новаму богу не даспадобы нашы святыні і нашы продкі. Чаму хрысцілі ідуць не толькі з крыжам, але і з сякераі ды мячом! Идуць па чужой ім зямлі з невядомым богам і чужой мовай. Па якім праве нішчачы нашых багоў і нашых людзей?! Чаму старых багоў трэба называць «ідаламі акаяннымі», заносіць у д'ябальскія книгі і клясці, як д'яблаў?! Сустрэча з папам стала прыкметай бяды і няшчасця.

Тысячагодзямі мы жылі са сваімі багамі. І нікому не шкодзілі нашы купальскія, калядныя ці жніўныя песні. А што дрэннага ці шкоднага ў гуканні вясны, у праводзінах зімы, у галашэннях па нябожчыку, каб душы іх не помсцілі родзічам? Каму дрэнна ад того, што людзі прымаюць зоркі на небе, як знакі жывых душ? Дзіця нараджаеца, і Сварог запальвае зорку; чалавек памірае, і бог Зніч яго зорку гасіць. Ці ж можна забараніць душам дзядоў прыходзіць да сваіх нашчадкаў? Ці ж можна забараніць пеўню будзіць Сонца і прыносіць людзям светло, а зязюлі адлічваць нашы гады?

Нас пачынаюць прывучаць да пакоры і боязі. Але пагадзіцеся, што гэта не для крывічоў, дрыгавічоў ды радзімічаў. Мы ж ад нараджэння вольныя, хоць ты, князь, хоць ты, смерд! За ўцікам і цярпеннем — бунт, адплата. Скажыце мне, чаму папы маўчаць пра тое, што Хрыстос загінуў за людзей, а не за ўладарцаў накшталт кіеўскіх князёў. І, можа, ты, князь Усяслаў Чарадзей, скажаш мне, навошта пабудаваў Сафію ў Полацку? Не можаш жа ты не ведаць пра новую і старую веру таго, што я пра іх ведаў.

У с я с л а ў. На грэцкай мове Сафія — гэта Мудрасць, Веды, Майстэрства. Без гэтага не можа існаваць самастойна і незалежна дзяржава. А будуючы Сафію, я менш за ўсё кіраваўся пачуццямі веры ў пழных багоў ці Бога. Мне люба вера дзядоў, але ж сёння ўжо нельга абысціся без мудрасці, ведаў і майстэрства. Нашы пісьмены-насечкі — учарашні дзень. Яны не выведуць нас да мудрасці, не дадуць нам ведаў і майстэрства. Яраславічы з'ядналіся супраць нас на грунце новай веры і новага бога. Узвёўшы сабор у Полацку, я ўраўняў маю дзяржаву з Ноўгарадам і Кіевам, не кажучы пра іншыя княствы. Ціпер вайна супраць нас — гэта вайна супраць новага бога, супраць адзінаверцай. Яны не змогуць не лічыцца з гэтым.

Р а г в а л о д - Б а р ы с (іранічна). З гэтае прычыны ты і абарабаваў наўгародскую Сафію, а званы яе павесіў у Сафіі полацкай?..

У с я с л а ў. Я адпомісці Рурыкавічам і Ноўгараду за разбураны Полацк і спробу знішчыць дынастыю Рагвалода. З гэтай нагоды я і табе надаў імя прапрапрадзеда. А што да званоў, то якая новаму богу розніца, у чыёй Сафіі яны званіць будуць. Галоўнае, каб званілі і каб звон іх ва ўсіх княствах рускіх чуваць быў. А Ноўгарад бы ведаў, што ён падначалены Полацку.

Р а г в а л о д - Б а р ы с . Здзіўляюся, як ты можаш жыць з такой расколінай у души.

У с я с л а ў. Расколіна не ў маёй души, а ў нашым жыцці. Я — над расколінай! Я — мост праз яе! І вы, сыны мае, будзеце будаваць свой мост з двух берагоў. Не пабудуеце — загіненце і дзяржаву загубіце. А вера мая з уладаю звязана. Адзіны Бог, адзіны князь, адзіная дзяржава! Інакш — пагібель!

Р а г в а л о д - Б а р ы с (разгублена). А каму трэба дзяржава, дзе ўсё будзе разбурана, перайначана, падменена і апаганена? (Пасля працяглай паўзы.) Што ж вы маўчице?..

У с я с л а ў. Калі людзі нашы не пад прымусам, а па волі сваёй прымуць новую веру і пры гэтым не перастануць пакланяцца ўсяму жывому на зямлі і не здрадзяць звычаям прашчураў, атрымаеца нешта магутнае, непераможнае і пад Сонцам вечнае. На жаль, гэтага не разумеюць нават вешчуны, не кажучы ўжо пра вас.

Г л е б (адчужсаны). «Верую во единага Бога Отца, Вседержителя, Творца небу и земли, видимым же всем и невиди-

мым. И во единаго Господа Иисуса Христа, Сына Божия, Единородного, Иже от Отца рожденного прежде всех век; Света от Света, Бога истинна от Бога истинна, рожденна, несосторенна, единосущна Отцу, Имже вся быша. Нас ради человек и нашего ради спасения сшедшаго с небес и воплотившагося от Духа Свята и Марии Девы, и вочеловечившися. Распятаго же за ны при Понтийстем Пилате, и страдавша, и погребенна. И воскресшаго в третий день по Писанием. И возшедшаго на небеса, и седяща одесную Отца. И паки грядущаго со славою судити живым и мертвым, Егоже Царствию не будет конца. И в Духа Святаго, Господа, Животворящаго, Иже от Отца исходящаго, Иже со Отцем и Сыном спокланяема и сславима, глаголавшаго пророки. Во едину Святую, Соборную и Апостольскую Церковь. Исповедую едино крещение во оставление грехов. Чаю воскресения мертвых, и жизни будущаго века. Аминь».

Крадучыся ў прыцемках, да поруба падыходзіць чалавек у манаскай воратцы. У ім можна пазнаць ваяводу Да і лу. Ён кідае ў аckenца бяросту і зінкае. Здзіўлены Усяславу падбірае яе.

У с я с л а ў (*спрабуе прачытаць у паўзмроку*). «Не падыходзьце да аckenца, бо заколяць...»

Устрывожаныя княжычы ўскакваюць з падлогі, запытальна глядзяць на бацьку. А ён абдымае сыноў і адступае з імі да сцяны, далей ад аckenца.

Сцэна паволі зачымняеца.

V

Л е т а п і с е ц (на фоне ўзрасточага трывожнага пера-
звону). «В лето 6576 (1068). Придоша иноплеменныци на Русь-
ску землю, половыци мнози. Изяслав же, и Святослав, и Все-
волод изидоша противу им на Лъто. И бывши нощи, подъидаша
противу собе. Грех же ради наших пусты бог на ны поганяя, и
побегоша рускіи князи, и победиша половыци... Изяславу
же со Всеvolодом Кыеву побегшю, а Святославу Чернигову,
и людье кыевстии прибегоша Кыеву, и створиша вече на тор-
говищи, и решы, пославшеся ко князю: «Се половцы росулися
по земли; дай, княже, оружье и кони, и еще бьемся с ними». Изяслав же сего не послуша...»

Звон нарастает. Л е т а п і с е ц зінкае. Сцэна крыху асвятляеца. Перапалоханы, разгублены бегае па палацы князь І з я с л а ў. За ім спакойна назірае ігумен Ф е а д о с і ў.

І з я с л а ў. Гэта ўсё! Канец! Смерц! Яны да раніцы будуть тут! За што?! За што?! За што гэтае боскае пакаранне?

Ф е а д о с і ў. У Бога і папытай, княжа. У сумлення свайго...

І з я с л а ў (не слухае). Такая параза! Такая здрада!.. (*Anupskaeца на калені, моліца.*) «Господи Боже наш, еже согрешших во дни сем словом, делом и помышлением, яко Благ и Человеколюбец прости ми. Мирен сон и безмятежен даруй ми. Ангела Твоего хранителя послы, покрывающа и соблюдающа мя от всякаго зла, яко Ты еси хранитель душам и телесем нашим, и Тебе славу возсылаем, Отцу и Сыну и Святому Духу, ныне и присно и во веки веков. Аминь».

«Спаси, Господи, люди Твоя, и благослови достояние Твое, победы христианам на сопротивы даруя, и Твое сохраняя Крестом Твоим жительство». (*Троічы хрысціца. Глядзіць на Феадосія, як на збавіцеля.*)

Памаліся, ойча, за душу маю грэшную!.. За горад Кіеў! За дзяржаву Рускую!

Ф е а д о с і ў. Кажуць: як трывога, тады і да Бога... Шкада, што толькі ў горы людзі ўспамінаюць Бога. Д'ябал жа радуеца праліццю крыві і распаляе варажнечу нават паміж суродзічамі. А Бог патрабуе жыць у пакаянні і кажа нам праз прарока: «Звярніцеся да мяне ўсім сэрцам вашым, у посце і плачы». И калі б мы былі паслухмянимі Госпаду, дараваліся б нам усе грахі. Але ж мы да ліха вяртаемся, як свінні, што ў гразі вечна пэцкаюцца і ў брудзе жывуць. «Дакулы не насыціцесь злобамі вашымі? Чаму не пакаецеся ў грахах сваіх? — пытается Гасподзь Бог. — Звярніцеся да мяне — і я адвяду ад вас гнёў мой. Вы ж абрыйнулі на мяне слова вашы, кажучы: «Нікчэмнасць, хто служыць Богу!» У Святым пісанні напісано: «Будзеце шукаць мяне ў бядзе — і не знайдзеце, бо не схацелі хадзіць шляхамі маймі».

Пакайцеся, Яраславы, у злачынствах вашых! Звярніцеся да добра і міласэрнасці, і дадзена будзе вам па справядлівасці вашай!..

І з я с л а ў (устае, вельмі пагрозліва). Што ты маеш на ўвазе, ойча?!

Ф е а д о с і ў. Вызвалі з поруба князя Усяслава. Дай яму щыт і меч, а кіянам коней і зброю, і яны ўратуюць горад ад полаўцаў, як некалі ўратавалі ад торкай.

І з я с л а ў. Яны заб'юць мяне першым...

Ф е а д о с і ў. На ўсё воля Божая, княжа.

І з я с л а ў (амаль істэрыйчна). Ты заадно з Чарадзеем?!

У палату ўрываеца перапалоханы ваявода К а с н я ч к а.

К а с н я ч к а. Князь, бядя! На гандлёвым пляцы Падола кіяне сабралі веча — патрабуюць коней і зброю.

І з я с л а ў (цвёрда). Я сказаў, што гэтага не будзе.

К а с н я ч к а. Ваявода Туки так і перадаў чэрні тваю княскую волю. Тады раз'юшаны натоўп рушыў на Гару, да майго двара. Яны хацелі маёй смерці — цуд уратаваў мяне. Абарані, княжа!

І з я с л а ў. Ты, ваявода Каснячка, не выканашаў маёй княской волі і, як апошні палахлівец, збег ад полаўцаў на Альце, я ж не стану барапіць цябе ад кіян.

К а с н я ч к а. Княжа, смерць пагражае і табе. Кіяне раздзяліліся. Адны пайшлі да двара Брачыслава вызваліць вязняў-палачан, а другія праз мост прама на княжы двор.

Ізяслай кідаецца да акна, адчыняе яго. Гул раз'юшанага натоўпу. Чуюцца паасобныя вокліцы: «Смерць ваяводзе Каснячку!», «Ганьба Праудзе Яраславічай!», «Князей-баязліўцау — на шыбеніцу!», «Волю князю Усяславу!», «Волю князю Усяславу!» Ізяслай зачыняе акно. Прыбывае ваявода

Т у к ы. Ізяслай кідаецца да яго.

І з я с л а ў (з жахам). Што там, ваявода?!

Т у к ы. Князь, сам бачыл, людзі ўзыла. Кіяне вызвалілі дружыну полацкую. Ёю верхаводзіць Данила — ваявода князя Усяслава.

І з я с л а ў. О Божа праведны!..

Т у к ы. Княжа, пашлі стражу да поруба князя Усяслава — няхай яго пакліучуць да акенца і заб'юць, працяўшы мячом.

К а с н я ч к а. Знайшоу час забіваць! Ты не паспееш выняць меч з похвы, як народ разнясе княскія палаты і саміх нас пераколе да адзінага.

І з я с л а ў. Што ты маўчыш, ойча?! Звярніся да чэрні ад імя Бога!

Ф е а д о с і ў. Князь Усяслаў для чэрні — само сумленне і мужнасць, заступнік супраць жорсткасці Рускай Прауды, вамі, ваяводы, створанай. У свядомасці кіян — ён удачлівы ваяр, высокі дзяржайны розум, вешчал душа, таямніца, нарэшце, ахвяра клятваадступніцтва ад чэснага крыжцаалавання.

І з я с л а ў (рашуча і настойліва). Смерць Усяславу!

Т у к ы (вымае меч). Смерць!

Ф е а д о с і ў. Вы не зробіце гэтага, бо чулі, што сказана: «Не забівай; а хто заб'е, падпадае суду».

І з я с л а ў. Ці не ты, ойча, пераступіш мне дарогу?!

Ф е а д о с і ў. Бадай што я, больш, відаць, няма каму... Княжа, адступішы ад клятвы на крыжы і паланішы Усяслава ў паслявелікоднія святы і напярэднія свята — нараджэння Іаана Хрысціцеля, ты з братамі здзейсніў смертны грэх. І Бог пакараў вас нашэсцем полаўцаў. Сёння 14 верасня — свята Узвіжання Святога Крыжа, свята перамогі добра над злом. Пральеш кроў праведную — кара Гасподня будзе страшнейшай за наступ полаўцаў і мяцеж кіян.

І з я с л а ў. Не палохай мяне, язык вырву!

Ф е а д о с і ў. Прауду сказаў апостол: агрубела бо сэрца ў вас, і вушыма цяжка чуецце, і вочы свае змежваецце, каб не ўбачыць, і вушыма не пачуць, і сэрцам не ўразумець... Калі б ведалі вы, штозначае: «міласці хачу, а не ахвяры», не асуздзілі бы нявінных.

Убягае князь У с е в а л а д.

У с е в а л а д. Бяжым, Ізяслай! Яны высякаюць Усяслава з поруба! (Выбягае.)

Сцэна паволі зачымніяцца.

Л е т а п і с е ц. «В лето 6576 (1068). Изяслав же, се видев, со Всеволодом побегоста з двора, людье же выскеша Всеслава ис поруба, в 15 день сёмтября, и прославиша и среде двора княжа... Изяслав же бежа в Ляхи... Бог же показа силу крестную на показанье земле Русьстей, да не преступают честнаго креста, целовавше его; аще ли преступить кто, то и зде примет казнь и на придущемъ вёце казнь вечную... Всеслав же седе Кыеве месяць 7».

Свято гасне.

VI

Княская палата. За трапезай Усяслаў, Глеб, Данила і некалькі вояў. Сярод танцораў і музыкаў «тур», «мядзведзь», «каза», «бусел». У іх карагодзе маладая прыгожая распранутая дзяўчына. Яе дзяўчынскую годнасць прыкрываюць бразовыя галінкі. Дзяўчына прадстаўляе багіню кахання Ладу. Ёй і прысвячаецца язычніцкі танец. Усяслаў паднімае руку. Танец спыняецца.

У с я с л а ў (да Данилы). Тваё слова, слаўны ваявода! Як бы там ні было, а перамога за намі... (Чэрпае кубкам віно з бочачкі і падае Данилу.) Гавары!

Д а н і л а (падняўшыся з лавы). А я ўсё сказаў яшчэ там, на Падоле, і калі двара Брачыслава! (Узнёсла.) За волю! За свабоду! Слава князю Усяславу!

В о і (усе разам). Слава! Слава! Слава!

Д а н і л а. Жыве зямля Полацкая!

В о і (усе разам). Жыве! Жыве! Жыве!

У с я с л а ў. Верным воям — слава!

В о і м у зы к і (усе разам). Слава! Слава! Слава!

Урачыста звоняць званы. Музыкі і танцоры ідуць карагодам вакол Лады, співаючы:

Па садзе, садзе зялёным,

Хадзіла-гуляла маладая княгіня

Марфа Усяслайна.

Яна з каменя скочыла на лютага змея;

Абвіаеца ляты змей

Вакол чобата з зелен саф'яну,

Вакол панчошкі шаўковай...

Уся ўвага да Лады — яна танцуе. Задаволены, узбуджаны і расчулены Усяслаў па чарзе абдымае Данилу, воя ў, Глеба.

З'яўляючыся ўзрушаны Рагвалод-Барыс.

У с я с л а ў (з папрокам). Мог бы і не пазніцца! Як-ніяк, а залаты пасад абмываєм. Хоць і невялікае дзіва, але ж не так часто бывае.

Рагвалод - Барыс. Мы яго злавілі!..
У ся слайд. Каго злавілі?
Рагвалод - Барыс. Зараз пабачыш!.. Стаяць, гад, на каленях перад абразамі і моліцца, бы ў Кіеве нічога і не здарылася!
У ся слайд (вельмі зацікаулена). Дзе ён?
Рагвалод - Барыс. Тут, у сенях. Вяшчун пільнуе. (Выбягає у сені і вяртаецца з Вяшчуном. Той тримае канцы вяроўкі, якой звязаны руکі манаха, яго твар схаваны пад капюшонам. Вяшчун у вопратцы воя, пры шыце і мячы.)

Вяшчун. Пакажыся вялікаму князю кіеўскому, зраднік паршывы! (Здзірае капюшон з галавы манаха. Перад прысутнымі — ігумен Феадосій.)

У ся слайд (пасля доўгай паўзы). Ну дык што належыць ігумену Феадосію за фарысейства з крыжам на Рышы?.. Поруб?.. Укрыжаванне?..

Рагвалод - Барыс. Адсячэнне галавы ў іх на першым месцы.

У ся слайд. Дык што вы мне яго прывялі?! Калі адсячэнне, дык адсякайце!.. Ці мо ён хоча, каб я сам гэта зрабіў? Дык жа вялікі гонар будзе...

Феадосій. Калі Богу пажадана адсячэнне, я готовы да адсячэння. Мне губляць няма чаго.

У ся слайд. Адсячэннем ды ўкрыжаваннем няхай у Царградзе і Рыме займаюцца. Мы яго па-нашаму караць будзем: атруту ў віно або з моста ў раку ці да конскага хваста прывяжам, як яны некалі нашага Перуна...

Даніла. Не спяшайся, князь.

Музыкі і танцоры з гікам ідуць у скокі вакол Феадосія. Сярод іншых асабліва стараецца Лада.

Феадосій. Гарэць будзеш, сарамніца, у агні пякельным!..
Даніла (надзвычай нервова). Вон!!! Усе вон!!!

Музыкі, танцоры паспешліва выбягаюць.

(Зусім спакойна.) Не спяшайся, князь. Я расказаць не паспей. Ігумен Феадосій не толькі мяне і паплечнікаў маіх (ківае на вояў) хаваў у сваім манастыры. Ён яшчэ і Яраславічай утрымаў, каб яны не забівалі цябе і княжычау.

Глеб. Слава табе, Божа наш! (Апускаецца на калені і хрысціцца многа разоў, шчепча малітву.)

У ся слайд. Гэта ўжо цікава! (Да Феадосія.) Кары Гасподні перапалохайся ці іншыя які інтэрэс маеш да чарадзея, змея, ваўкалака і пярэзваратня?..

Феадосій. Іншы і не малы, прытым даўно і ўсур'ёз...

У ся слайд. Ну, давай выкладвай! Толькі ведай, што зраднікаў я не цярплю, каму б яны ні здрадзілі і да каго б ні перабеглі.

Феадосій (ківае на Вяшчуну). Не пры ім жа... З вока на вока гаварыць будзем.

У ся слайд. Вядома. Чысты з нячыстым за адзін стол не сядуць.

Вяшчун выходзіць.

Рагвалод - Барыс. Тады і я выйду!

У ся слайд (катэгарычна). Ваявода і княжычы застануцца!

Усе вое выходзяць.

(Да ўсіх, хто застаўся.) Сведкамі будзеце, а то мне і не паверыць могуць аб размове душавыратавальнай перад смерцю крывадушніка і княскага ўгодніка.

Феадосій. Духоўнікам князя я быў, за гэта і судзі.

У ся слайд. Не прыспешвай — ва ўсім разбяруся!

Глеб. Але ж сказана ў апостала: «Усякае раздражненне, і лютасць, і гнеў, і крик, і ліхаслоўе з усякою злосцю хай будуць выданены з вас; але будзьце адно да аднаго добрыя, спагадлівія, даруйце адно аднаму, як і Бог у Хрысце дараўаў вам!»

Рагвалод - Барыс (абурана). Ён нібы і не гніў у tym порубе?! Ад такой несправядлівасці можа пагаснуць сонца! Князь, кожны павінен атрымаць сваё! На Рышы ён даў нам па твары, няхай падрыхтецца да адплаты!

У ся слайд. Памаўчыце, княжычы, пакуль князь гаворыць!

Даніла. Князь, пакуль ёсьць час, рабі дабро.

У ся слайд. Не зразумеў!

Даніла. Не палохай добра сумленнага і мужнага чалавека — ён разам з іншымі на смерць ішоў, каб кіянаў падняць і цябе з княжычамі вызваліць. А я з ім яшчэ і чару не ўзяў за здароўе тваё. Не пярэч, княжа, і сабе зачэрпні!

Усяслаў чэрпае дзве кварты віна і падае Данілу і Феадосію. Сам бярэ трэзюю.

Феадосій. Будзь здароў, князь Усяслаў! Будзьце здаровы, княжычы! Няхай Гасподзь бераж зямлю Полацкую і яе насленцаў! (Хрысціца і адпівае віна.)

Даніла выпівае да дна, Усяслаў ставіць свою кварту на стол, не прыгубіўши.

У ся слайд. Адпіўши з чары за маё здароўе і зямлю Полацкую, ты, ойча, яшчэ раз здрадзіў Яраславічам.

Феадосій. Адступіўши ад клятвы на крыжы, Яраславічы здрадзілі Ісусу Хрысту. Мая павага да іх ахвяр няявіных не можа ставіцца мне ў папрок. І ты, князь, дарэмна замысліаш ліхое ў сэрцы сваім. Свет даўно ўкрыжаваны, і мы для свету...

У ся слайд (ператыняе). Маё сэрца скамянела ў порубе. Яго не крануць ні твае просьбы, ні твае клятвы.

Феадосій. Я ні з кім не раіуся і нікому не кляўся, прымаючы тваю пакутную праўду. Яна прывяла ваяводу Данілу

да мяне ў манастыр, а мяне на веча кіян. Бо сказана: мы нямоцныя супраць праўды, а моцныя за праўду.

Даніла. Непадтрымай нас кіяне, і нам, і табе, княжа, была б смерць нагляя і здрадная. Слова ігумена на Падоле было вырашальным.

У ся слайд. Такім чынам, вы ўжо абодва супраць мяне.

Даніла. З табой не толькі мы, а ўвесь Кіеў.

Феадосій. І таму я не збираюся пустасловіць у твой зорны час. Я хачу, каб з табою, князь Усяслаў, была ўся Русь Кіеўская.

У ся слайд. Ці не наважыўся ты, ігумен, стаць маім духоўнікам і праз мяне кіраваць усёй Руссю Кіеўской? Дык у мяне нават Вяшчун ведае сваё месца.

Феадосій. Мне сумна, князь, што ты не верыш мне нават пры такім сведку, як ваявода Даніла.

У ся слайд. Калі Яраславічы залівалі Полачыну крывей, бурлыі і палілі яе гарады і вёскі, а жанчын і дзяцей бралі на шчыт, каб прадаць сарацынам, ты, ігумен Феадосій, служыў ім верай і праўдай.

Феадосій. Я служыў не Яраславічам, а Богу.

У ся слайд. Розныя ў нас багі. І я дзіўлюся, чаму цябе не засмучае тое, што на мене няма крыжа Хрыстова... Хоць яго няма і на хрысціянах Яраславічах.

Феадосій. Яраславічы — адродзе яхідны. Рабы плоці, паклоннікі блуду, варожасці, свары, зайздрасці, гневу, згады, нянавісці, злобы, п'янства... А хіба ўсё пералічыш. З сэрцаў іх выходзяць толькі ліхія замыслы. Яны не ўмеюць адрозніць замакаў часу. Ты, князь Усяслаў, гэта ўмееш. Можа, з таго людзі і завуць цябе вешчай душой.

У ся слайд. Яны завуць мяне ящэ і Чарадзеем.

Феадосій. І дзякую Богу, калі гэта на карысць падданых. Толькі добры чалавек з добрай скарбніцы выносиць добрае, а ліхі чалавек з ліхой скарбніцы выносиць ліхое. Русь — багатая і святая скарбніца славянскіх плямёнаў. Вазьмі яе пад свою моцную ахову. Дай ёй справядліві, мірны шлях. Крывёю ж сплываюць народы ад ліхадзеяства ўладарцаў. А якая злавесная хмара насоўваецца з дзікага поля!..

У ся слайд. Ты нібы карануеш мяне на Кіеўскі залаты стол?

Феадосій. Карапану! І Бог мяне пачуе, бо ён бачыў тваю справядлівасць і твае пакуты. Прадчуваю я і твае сумневы, бо неспадзева ўзнесла цябе так высока, а адтуль далёка бачыцца.

Даніла. Судзі мяне, княжа, як хочаш, але я на яго баку.

У ся слайд. Судзіцца не буду, але скажу: вы абодва не ўлічылі, што я пакуль іншых багоў вернік і вельмі сумніваюся, што спадабаюся новаму Богу і яго статку.

Даніла (вельмі непасрэдна). Дзеля такой вялікай справы можна і новую веру прыняць. Сам чуў, якімі праведнікамі былі тыя ж Яраславічы. І наогул, пры чым тут багі, калі ўлада ў

тваіх руках! Тым больш што яна звалілася табе з неба. Хто ведае, чые багі яе адтуль скінулі.

У ся слайд. Малайчына, ваявода!.. Вось што значыць пасябраваць з папом...

Даніла. Даруй, княжа, але ж сапраўды — як можа кіраваць усёй Руссю князь старой веры? Суседзі засмяюць.

Рагвалод - Барыс. О неба! Як ты не абринешся на грэшную зямлю.

У ся слайд. А мотабе, ваявода, сапраўды перайсі ў папы — будзеш у мяне духоўнікам і дарадцам?! (Смягца.)

Даніла. Акрамя смеху, я б табе і сёння парайў: бяры ўсё пад сваю руку, а там будзе відаць...

У ся слайд. Дзіўлюся, як ты толькі такі хітры на Нямізе ў палон трапіў.

Даніла. Каб не трапіў я, то трапіў бы ты.

У ся слайд. Як бачыш, я сам сябе паланіў і сыноў пад меч падвёў.

Даніла. Дзякую Богу, цяпер з сынамі ў Кіеве сядзеш. Не век жа Яраславічам красавацца!

У ся слайд. Некалі мой бацька, князь Брачыслай, разам з Яраславам Мудрым аберауч кіравалі Руссю, і ўсім вядома, што з гэтай мудрасці атрымалася. Не выпадае мне з Ізяславам, Святаславам ды Усеваладам у восем рук адной дзяржавай кіраваць. Полацк мяне зачакаўся. Званы Сафіі клічуць. Вярнуся і яго мацаваць буду, каб ні адзін сабака да мяжы зямлі майі наблізіцца не адважыўся б за тры дні язды.

Феадосій. Чыстыя сэрцам Бога ўбачаць.

У ся слайд. Пажывём, памяркуем, а там мо і ўбачымся. Там відаць будзе, як Даніла кажа. А цябе, ойча, з сабой вазьму, калі ў Кіеве застававацца байшся. У Сафіі ў мяне служыць будзеш...

Феадосій. Госпладзі Божа мой, ці ж пра мяне ў нас гаворка сёння?! У хуткім часе Ізяславу да Кіева ляхаў прывядзе! А калі, не дай Божа, зноў полаўцы?

У ся слайд. Ляхаў дачакаюся і паб'ю. А Кіеў Рурыкавічам-Яраславічам пакіну. Пакуль яны будуць грызіці за залаты прастол, я Полацк умацую. Дарэчы, калі Багвалодавічі менш пра Кіеў думалі, а больш пра сваю дзяржаву клапаціліся, мне не давялося б у кіеўскім порубе сядзець, а табе ратаваць мяне.

Феадосій (апускаеца на калені). Княжа любасны, не сячы з-за пляча! Сем разоў адмерай... Першая ж магчымасць за стагодзі з'яднаць народы, замірыць плямёны, угаймаваць князёў-разбойнікаў, прынесці мір і паразуменне. Хіба не цячэ ў жылах тваіх кроў Рурыка і Рагвалода?! Сам сядзеш у Кіеве, а пад дзясліцца тваёй Полацк, Ноўгарад, Смаленск, Чарнігай, Тмутараакань, не кажучы пра іншае! І полаўцы пацишэюць...

У ся слайд (у тон Феадосію). Адзін князь, адзін Бог, адна дзяржава...

Ф е а д о с і й (ускокваючы з падлогі). Святыя словы, князь!
Святыя словы!..

У с я с ла ў. Ты мне падабаешся, ойча...

Ф е а д о с і й. Дык і ж цябе ратаваў не за прыгожыя вочы...

У с я с ла ў. Вось за гэта дзякую! (*Да Данілы і княжычуау.*)

Вып'ем за здароўе ігумена Феадосія! Святы чалавек, хоць і хітры...

Усе выпіваюць.

Ф е а д о с і й (закусваючы). Я не хітры — час ліхі.

У с я с ла ў. А я мудры — таму і збагу ў родны Полацк.

Ф е а д о с і й. Я ўратаваў цябе, князь Усяслаў, а ты мяне Яраславічам на смерць аддаеш. Ізяславу вынішчыць кіянаў, што вызвалілі цябе і княжычуау. Выходзіць, ты і им здраджваеш...

У с я с ла ў. Уратаваўши мяне, і ты і кіяне ўратавалі княства Полацкае. Я не могу яму здрадзіць.

Ф е а д о с і й. Божа праведны, я здрадзіў не толькі Кіеву, але і самому сабе. А ты, княжа, сапраўды і разумны, і мудры.

У с я с ла ў (з усмешкай). Я яшчэ і хітры, як ты. (*Вельмі сур'ёзна.*) Бог табе суддзя, ойча. Будзем спадзявацца, што суд Яго будзе не надта строгі. Бог — справядлівы, а ты — сумленны. І хочаш шчасця і міру ўсёй Русі, мае ж памкненні больш сціпілья. Я хачу міру, спакою і шчасця сваёй зямлі Крыўскай. Яна можа гэтага дамагчыся, калі будзе з'яднанай, моцнай і ад Кіева незалежнай. А што да ўсёй вялікай Русі, то разлады і міжусобіцы Рурыківічай ўсё роўна прывядзуть яе да заняпаду, а мо і да смерці. Не ўсё вялікае разумна і зусім не вечна... (*Нечакана для прысутных.*) А калі ляхаў паб'ю, то, можа, і тут застануся-затрымаюся. На ўсё воля Божая, як ты кажаш. А зараз, шаноўны ойча, адпускаю цябе і пад сваю ахову бяру. Адпачні і за мяне памаліся. Ты да Бога бліжэй за ўсіх. Ен цябе пачуе...

Ф е а д о с і й (абнадзеена і ўзрадавана). Мілата вам і мір ад Бога, Айца нашага і Господа Ісуса Хрыста. (*Хрысціца, кланяецца і выходитіць.*)

Д а н і л а (разгублена). Ты, княжа, гэта сапраўды... засташнешся ў Кіеве ці жартам?..

У с я с ла ў. Усур'ёз і ў навуку табе і княжычам... Яраславічы нас ненавідзяць, баяры-хрысціяне не падтрымаюць, сваёй дружыны мы не маєм, спадзявацца на кіеўскую чэрнь падстаў нямнога. За каго і дзеля каго ваяваць супраць людзей?! Збяжым у Полацк, і абавязкова! А калі — падумаем...

Г л е б дэмантратаўна выходзіць.

Сцэна паволі зацімніеца. Асвятляецца Л е т а п і с е ц.

Л е т а п і с е ц. «В лето 6577 (1069). Поиде Изяслав с Болеславом на Всеслава; Всеслав жа поиде противу. И приде Белугороду Всеслав, и бывши нощи, утаивъся кыян, бежа из Белагорода Полотьску. Заутра же видевише людье князя бежавша, възвратиша Кыеву, и створиша вече, и послашася к Свято-

славу и к Всеволоду, глаголюще: «Мы уже зло створили есмы, князя своего прогнавше, а се ведеть на ны Лядскую землю, а поидета в град отца своего...»

VII

Усяслаў у цяжкім роздуме. Думы яго выклікаюць прывіды пращчураў: то Рагнеды, то Рагвалода, то Ізяслава, то Брачыслава. Вяшчун са сваім нязменным посахам, у белым адзенні, перахопленым шырокім чырвоным поясам, стаіць водадаль і ўважліва сочыць за Усяславам.

У с я с ла ў (сам сабе). Вось я і на волі...

Рагвалод (з папрокам). Вольны не толькі ад чужога княства Кіеўскага, але і ад свайго Полацкага...

Ізяслав. А мог сядзець на залатым Кіеўскім стале, маючы пад рукою і княства Полацкае, і княства Наўгародскае...

Рагнеда. Перамога над Рурыківічам звалілася з неба. А князь-баязлівец не нагнуўся, каб яе падняць...

Брачыслав. Я не спяшаўся баўніавачваць князя... Сам пасядзеў некалі на tym клятым стале.

У с я с ла ў. Залаты стол — не гнілы поруб. Вы жылі ў свой час, я жыву ў свой. І розум у мяне свой, хоць і да вашага я стаўлюся з павагаю. І вы не спяшайцеся ставіць крыж на мне і спадчыне вашай — княстве Полацкім.

Я ўсё прайшоў — ад перамогі да паразы, ад узлёту да падзення, ад величы да прыніжэння, ад міру да вайны і ад вайны да міру. Пры ўсім тым я быў верны сваёй Бацькаўшчыне — зямлі Крыўскай. За яе веліч і свабоду я і змагаюся ўсё жыццё.

Усе прывіды знікаюць.

Вяшчун. Мо і на гэты раз неба абароніць цябе, князь Усяслаў. Але ж зноў з нечага трэба пачынаць...

У с я с ла ў. Я пачынаю не з пустога. Меч Рагвалода пры мне, сыны жывыя, святая Сафія на сваім месцы, капішчы старых багоў нікуды не пераехалі, і агні памяці спрадвечнай, дзякаваць небу, яшчэ не пагаслі. (*Пасля паўзы.*) Водзь — племя маці май, — як і заўсёды, варагуе з Ноўгарадам. Узначаю іх дружыну супраць паўночнай сталіцы Яраславічай, а палачаны тым часам турнуць чужога князя Святаполка або ад души накормяць атрутаю, як накармлі брата яго Мсціслава. Вазьму Ноўгарад — лічы, і Полацк свабодны. Не вазьму — дык прымушу адных ад Кіева бараніцца. Наўгародцы ненавідзяць заўзінога князя Глеба — адродзе Святаслава, як палачаны ненавідзяць князя Святаполка — адродзе Изяслава. Улічым і тое, што Ізяслав, Усевалад і Святаслаў за залаты стол перагрызліся ўжо, як сабакі шалёнія. У бойцы іх паміж сабою

я разам з Ноўгарадам стану на бок мацнейшага. Пры падтрымцы караля ляхаў сёня мацнейшы Ізяслав...

В я ш ч у н. Князь, табе не трэба вяшчун-прадказальнік — сам далёка бачыш.

У с я с л а ў. Далёка-недалёка, а тое, што народ называе князя Усяслава вешчай душой, няхай на яго ж карысць і будзе. Дарэчы, у князя кіеўскага Ізяслава ўнучка нарадзілася ад сына Яраполка. Яе мы і заручым з майм Глебам. Мяркую я, што Святаслаў Яраславіч не палезе на Полацк, бо барацьба яго са мною толькі б аблегчыла вяртанне Ізяслава з выгнання.

В я ш ч у н. Не ў Кіеве, а ў Чарнігаве ды Смаленску бачу я смяртэльнью небяспеку Полацку. На многія гады лютым ворагам табе стане сын Усевалада князь Манамах. Здаецца мне, менавіта ён з'яднае супраць княства нашага не толькі княстыя паўднёвыя, але і прывядзе з сабою цьмы палаўецкія. Не бачу, ці ўстаем мы...

У с я с л а ў. Цікава! У вешчага князя сляпы вяшчун.

В я ш ч у н. Хмары чорныя ахінаюць Полацьну, таму і не бачу, што за імі. А покуль яны не закрыты зорак і месяца, чую голас Дажбога аб знаках жахлівых. Павісне над Полацкам круг найялікі. І засуха ўсё спаліць. Гарэць будуць і зямля, і лясы, і балоты. І чумазлазяў з дзікага поля раць наваліцца. А ноччу д'яблы на нябачных конях будуць гойсаць і паражаць людзей язвам смяртэльнаю. І жывыя не будуць паспяваць рабіць дамавіны мёртвым.

У с я с л а ў. Бедныя вешчуны! Як вы толькі жывяце пад такімі страхамі?

В я ш ч у н. Даруй, княжа, але гэта яшчэ не ўсё.

У с я с л а ў. Ды куды ўжо больш?!

В я ш ч у н. А праз дзесяць гадоў над Полацкам успыхне зарава з усіх чатырох бакоў. І стаяць будзе тры дні. І будзе відна, як ад поўнага месяца. А днём агародзіцца сонца трыма дугамі. І будуць іншыя дугі хрыбтамі адна да другой. (*Разгублена.*) Толькі не ведаю, да добра тое будзе ці да ліха.

У с я с л а ў (*стомлена*). Старэшты, Вяшчун, а мне дакладныя прадбачанні трэба. Мару аб прышласці...

В я ш ч у н. На жаль, розум наш не далёка прасякае ў будучыню. А Доля — багіня зменлівая... Адно бачу: пасля цябе над князімі полацкімі павісне дух ваяўнічасці і невялікай удачы. За княскай мітуснёй людзі не ўбачаць асобы, здольнай павесці іх за сабой, забяспечыць парадак і спакой на зямлі. І ўсё ж народзіцца волаты духу калена Рагвалодава і пачнуть вялікае на зямлі Крыўскай у той самы час, калі ўладарцы жыцця чалавечых будуць забіваць адзін аднаго, выпальваць адзін другому вочы, атручваць, гнаіць у порубах, вынішчаць суседзяў, гандляваць людзьмі, лютаваць над сваімі і хаўрусіцца з чужынцамі, заліваць зямлю крывею і пладзіць сирот.

А цяпер, князь, заглянем недалёка... Я пакажу табе тых, хто варты тваёй увагі і свайго часу.

Сцэна зацімніяеца.

ЭПЛОГ

На сцэне ва ўсім белым Е ў ф р а с і н н я П о л а ц к а я К і р ы л а
Т у р а ў с к і. У с я с л а ў назірае за імі.

Е ў ф р а с і н н я. Да труны Гасподняй пайду, брат мой Кі-
рыла. Развітаца з табой завітала...

К і р ы л а (*пасля доўгай паўзы*). Блаславі Гасподзь... але ці
не паспяшалася, матухна Еўфрасіння?

Е ў ф р а с і н н я. Туды ніколі не рана, а наперадзе ў нас веч-
насць... Калі жывою вярнуся, перакажу табе, што ў свеце чула,
што ў далёкіх краях бачыла, з якімі плямёнамі-народамі пазнамі-
лася, што ад іх даведалася, што ім пра нас распавяла. Многія
пра край наш блаславенны, відаць, і не чулі... Кніг іхніх прывя-
зу і сваімі пахваляюся. Спадзяюся, што пісьменным з пісьмен-
нымі не цяжка будзе паразумецца. Ну, а калі не вярнуся, памалі-
ся, святы ойча, за Еўфрасінню Полацкую... Ты праведнік. Твая
малітва да Бога дойдзе.

К і р ы л а. Памалося, матухна, памалося! Толькі як жа По-
лацк і дзяржава Рагвалодавічай без Еўфрасінні?!

Е ў ф р а с і н н я. Пакідаю іх у працы спорнай і славе ратнай.
А на піршыу справе кніжнай, светлай, цемрапераможнай. Я ўсё
больш пераконваюся, мо толькі яна і здольна вывесці народ наш
упоравень з тымі, што воляю боскай далёка наперадзе нас...

К і р ы л а. І кніг, і нас яшчэ так мала, а цемны і дурноты так
многа... І нават сярод тых, хто іншымі правіць!

Е ў ф р а с і н н я. Тады парадуемся хоць таму, што няма ў
свеце сілы, мацнейшай за слова праудзівае. А што да цемнаты
і дурноты ўладу маючых, то не на іх свет тримаецца. Гасподзь
Бог пасылаў і, будзем спадзявацца, пашле яшчэ народу наша-
му столькі разумнікай, колькі ён будзе заслугоўваць. (*Узнёс-
ла.*) Ці ж не мелі мы хрысціянку-кніжніцу полацкую Рагнеду
Рагвалодаўну, якая, і гвалтоўна паланёная, здолела паўплы-
ваць на князя-пагана прыніца веру Хрыстову і Русь хрысціць.
А сын Рагнеды кніжнік Ізяслав! А ўнук яе князь Брачыслаў! А
дзед мой, знаміты князь полацкі, празваны ў народзе Усясла-
вам Чарадзеем за розум светлы і подзвігі неўміручыя ва ўма-
цаванні дзяржавы Полацкай. Дзяржавы, незалежнай ні ад Кіева,
ні ад Ноўгарада, ні ад какога іншага! Ці ж не ён засланіў дарогу
на Нямізе суседнім князям-рабаўнікам? Ці ж не ён збудаваў
трэцюю Сафію, чым і падкрэсліў роўнасць дзяржавы Полац-
кай з дзяржавамі Кіеўскай і Наўгародской.

К і р ы л а. Я б хацеў, каб асветніца Еўфрасіння Полацкая по-
бач з імёнамі Усяслава Чарадзея і іншых годных паставіла б і бо-
жай міласцю майстра Лазара Богшу, што стварыў боскі цуд —
Святы Крыж — і пісмёны на яго паклаў запаветныя.

Е ў ф р а с і н н я. Так! Так, брат мой! І пакуль гэты цуд Гас-
подні люд наш будзе берагчы, як сваю ўласную душу, яму

будуць спадарожніцаць свято, розум, воля і шчасце. Ён устаіць ад хцівых находнікаў і набежнікаў з усіх чатырох бакоў свету.

Кірыла (пасля паўзы). Непакояць мяне сёння крывавая калатнечка паміж народамі, смута і разбой у памежных княствах. Роздум не дае спакою ні ўдзень, ні ўночы. Цемра правіць светам... Будучыню бачу жахлівую.

Е ў фрасіння. Праворамі не нараджаюцца. Дай табе Божа ім стаць, каб перасцераги людзей, калі не ў вялікім, то хоць бы ў тым, што па сілах тваіх... (Нечакана.) Вось ты, ойча, аб народах-братах... А браты гэтыя ой якія не адзінакі!...

Кірыла. А я хацеў бы пабачыць іх падобна рамонку ў пагожы дзэн. Вакол сярэдзінкі-сонейка ў супадзі белыя пляесткі. Усе роўныя, усе бялюткі і чысцюткі, як у марах, так і ў спрахах-паводзінах...

Е ў фрасіння. Прыгожа... У марах, у мроях... А ў сапраўднасці ёсьць сярод іх і такія, што спяць і бачаць, каб узвысіцца над іншымі, каб усіх не столькі аб'яднаць, колькі прыдушиць-падначаліць і на свой капыл усё ў іх жыцці перавярнуць-перайначыць: і мову, і песні, і звычай, і ўцехі. Толькі на нашай памяці колькі чырванеў ад крыві пляестак наш белы?!

Кірыла. Бел-чырвоны колер — колер Хрыста. Відаць, ім Усявишні нас і вырабоўвае?

Е ў фрасіння. Яго тут воля. А наш абавязак сціплы, чала-вечы і святы: найлепшым чынам пакарыстатаца Божымі запаветамі і несці свой крыж святла, пісьменства, кніжнасці, мудрасці і ўсяго добра, чаго дасягнуді людзі ў бліжніх і дальніх землях. Гэта мо адзіны паратунак ад памкненняў да ўціску слабых — моцнымі, бедных — багатымі, памяркоўных — жорсткімі. Будзем жа прасіць Господа на ўсе часы абараніць зямельку нашу і ад суседніх хітрасці-хіцавасці і ад сваёй празмернай прастаты-даверлівасці, а галоўнае — ад уладарцаў, схільных да здрady па недасведчанасці ці наўмысна, бо хіба вінаваты ў слепаце плямёны і народы, калі сляпні павадыры вядуць іх па ўскрайку прорвы...

Кірыла. Князя Усяслава ворагі яго ў поруб кінулі, каб згнаіць жывым. Я ж сам сябе пасадзіў у стойлі. У адзіноце і пакутах шукаў выйсця з зачараованага кола міхусобіц, у якія загналі сябе ўладарцы багацця і чужых жыццяў. Там і скончыў працу сваю шматгадовую. Уславіў подзвіг, асудзіў самалюбства, карыслівасць і здрadу, паспрабаваў хоць у думках вярнуць суайчыннікаў нашых да эпохі мудрага Усяслава. Можа, тое, што было на яго і нашым вяку, хоць неяк папярэдзіць тое, што мусіць быць. (Урывак са «Слова аб палку Гаравым» чытае ўрачыста, узнесла.)

Журба па Рускай зямлі разлілася разводдзем,
Ды пацякла ненасытная жальба ў народзе.

А на сябе самі князі загубства кавалі,
А тут паганыя самі адны не чакалі,

Панаваліўшысь на Рускую землю з пабедай,
Дань вымагалі па [дзеўчыне] з двара даўным следам...

«Яраславі е ўнукі вы ўсе Усяслава!
Апусціце ўжо сцягі свае,
Пахавайце мячы пашчарбаны, бо слава
Ужо дзедава вас не спаўе!

Вы бо сваркай сваёй напусцілі
Скrozь паганых па Рускай зямлі,
Па надзеле Усяслава, з чаго і наслілі
Ад зямлі Палавецкай пайшлі».

У сёмы Траянавы век
Уздумаў Усяслаў варажыць
Аб мілай дзяўчыне сабе,
Што з славай яго заручыць.

Пусціўшыся ў хітрыкі, ён
На борздага ўсеўся каня
І скочыў, памчайся чым свет
Да Кіева-гrodы, да дня.

І кіеўскі дзідаю там
Пасад дакрануў залаты;
Ад іх скочыў зверам лютым
З Белгорада ў поўнач; тады

Ахутаўся сіняю мглою,
А раннем, узніўшысь да зор,
Навограду браму лязом
Сякераю насцеж адпёр.

Разбіў Яраслававу там
Прыдбаную славу мячом
І скочыў праз поле і лог
К Нямізе з Дудутак ваўком.

На Нямізе снапы сцелюць
Галавамі,
А малоцяць жа стальнімі
Іх цапамі.

На таку жыццё кладзецца
Неспадзейна,
І душу ад цела веюць
Безнадзейна.

Берагі ў крыві Нямігі
Па калені;

Не дабро на іх пасеяў
Сейбіт жменяй.

А былі яны гусценка
У процьмах вузкіх
Там засеяны касцямі
Сыноў рускіх.

Усяслаў-князь людзям суд судзіў,
Гарадамі князёў надзяляў,
А сам поначы, свету на здзіў,
Ваўкалакам ці воўкам гуляў,

Ён бо з Кієва да петухоў
Горад Тмутаракань дасцігаў
І вялікаму Хорску без слоў
Воўкам шлях борзда перабягаў.

Таму ў Полацку рана званы
Пазванілі ў Сафеі святой
Да завутрані,— ён жа праз сны
Ужо ў Кіеве звон чуе той.

Хоць і вешчая, кажуць, душа
У дзёрзкім целе ягоным была,
Але часта бяды без нажа
Нацярпеўся, што доля дала.

Сцэна паволі засяянецца.

Адзін за адным знікаюць прашчуры і нашчадкі Усяслава.
У поўнай цемры асвятляецца Летапісец.

Летапісец. «В лето 6609 (1101). Преставися Всеслав, *полоцкий* князь, месяца априля в 14 день, в 9 час дне, в среду. В то же лето заратися Ярослав Ярополичь Бересты и иде на нь Святополк и заста и в граде, и ем и, и окова, и приведе и Кьеву... И прислаша половци [по]слы от всех князий ко всей братии, просяще мира. И реша им русскими князи: «Да аще хощете мира, да совокупимся у Сакова». И послана по половце, и сняшася у Сакова, и створиша мир с половци, и поясна тали межи союбою, месяца семтября в 15 день, и разидошася разно».

Паволі гасне свято.

Гучыць голос:
З прадоння
Мінудых гадоў
Узнікаюць падзеі,
З падзеяў — людзі.
І, думкай адлушчаныя,
Знікаюць.